1 · 6 · 3 · 4 ·

St. Bernard's Seminary Library

No. 224-223

Given by X X X

Room B.

Department Bible.

no. 4

D. T. O. M. A.

JOHANNIS TARNOVII

S.S. Theol. D. & in Academia Roſtochienſi Profeſſoris

In Prophetam HAGGÆUM COMMENTARIUS:

In quo Textus

Analyſi perſpicua illuſtratur,
ex fonte Hebræo explicatur,
Locis S. S. parallelis confirmatur,
à pravis expoſitionibus vindicatur,

Uſus verò in LOCIS COMMUNIBUS ex ipſa ſcripturâ natis ac probatis indicatur.

ADJECTUS EST INDEX RERUM ET Verborum.

Exod. 10. verſ. 9.

נֵלֵךְ כִּי חַג־יְהוָה לָנוּ׃

ROSTOCHI

Excudebat JOACHIMUS PEDANUS, Acad. Typog.

Impenſis Joh. Hallerv. Bibliop. Anno 1624.

Regi Regum, Domino
Dominorum
JEHOVÆ
SACRUM.

PRÆFATIO.

LECTORI BENEVOLO AC CANDIDO.

S.

D*Um nonum hunc, Amice Lector, per Dei gratiam in aliquem ex prophetis, quos ita vocant, minoribus edo Commentarium, placuit iterum nonnihil, quemadmodum ad Joëlem, Jonam & Micham factum eſt, & paucis quidem de iis præfari, quæ in hiſce Commentariis potiſſimùm ſpectaverim. Ne verò te morer, ſic habeto. Quamprimum animum ad hæc ſacra conſcribenda atq; edēda appellebam, id mihi negotij, ratione profeſſionis meæ ac officij, credebam dari præcipuè, aliis nonnullis, præſertim ſtyli prophetici ignaris, (nam doctioribus longè meliora*

 domi

domi naſcuntur) ut prodeſſent, quæ darem Commentaria, & hunc finem ut aſſequerer, veritatem in omnibus unicè ſectandam eſſe arbitrabar, eamq; ita proferendam eſſe cenſebam, ne propter obſcuritatem, (quæ oritur, dum breves eſſe laboramus) Delio, quod ajunt natatore, vel Oedipo opus foret, nec contrà nimia prolixitas tædium afferret ac moleſtiam in cognitionem ipſam feſtinanti Lectori crearet. Huc ſpectat à me prolata textus ſuccincta Analyſis, locorum ſcripturæ ſimilium non præter rem aut citra neceſſitatem facta allegatio, explicatio phraſium obſcuriorum, & Locorum doctrinæ brevis indicina verius quàm copioſa ac prolixius adornata officina. Dum enim tria potiſsimùm inveniuntur Commentatorum genera, unum, quod verborum proprietates ſcrutatur & emphaſes ponderat, textus cohærentiam ſedulò rimatur, atq; ita verum elicere ſenſum ſummo conatur ſtudio, uſumq; in Locis Communibus monſtrare fideliter annititur: alterum, quod Quæſtiones & Controverſias immiſcet multas, atq; invehit ſæpius quàm invenit in loco biblico explicando, & hoc pacto laborat, ut magnos emittat libros: tertium, quod ad meras allegorias & ſeraphica quædam decurrit myſteria, quibus lectorum, juniorum præſertim, mentes oblectantur potius

quàm

quàm adjuvantur aut meliores evadunt: ut tertium hoc miror, aliisq; ſolida faſtidientibus transſcribo, & ſecundo ſuam laudem, quam meretur, libenter relinquo, ita primi veſtigia ut legerem, aut ſaltem pronus adorarem, ſemper laboravi. Quod dum facio, nec ſemper vulgo receptam uniuscujusq; loci biblici explicationem ſequor (quod tamen rarò fit, & non ſine adjecta cauſa) quæ odia & quam invidiam quorundam in me derivarim, juxta mecum alij norunt. Sed quid facerem? ſi meliora & veriora quis demonſtraverit, ut paratus ſum illa amplecti, relictis prius placitis, ita dum illud non fit, ſemel ex ſcriptura (ea enim mihi unica credendorum creditur regula) prolata, ac, ut puto, probata, non abjicio. Si id eſt peccatum, peccatum imprudentia eſt, non malitia. Controverſias autem intricatas ac aliò ſpectantes, quàm ad Commentaria biblica; dubia item, præcipuè quæ non ſunt in textu; & quæſtiones, eas præſertim, quæ alibi ſolvuntur, cur pro recepto more non immiſceam, alibi volui ediſſerere. Ea autem, quæ tum dicta, redeunt deniq; huc omnia, quod, quæ ad expoſitionem textus præſentis neceſſariò non requiruntur, ijs libenter in his brevioribus Commentarijs, ſine ullo Lectoris damno, ſuperſedeam, citra alterius tamen præ-

judicium quod fiat, qui per me decuplo plura afferre poteſt. Illud nunc ſolenniter proteſtor, quum intelligam eſſe nonnullos in hiſce meis nimis ingenioſos, & ſæpe pro ſui ingenij felicitate longè alia, quàm quæ in iis habentur, exſculpere, me (quod ait Poëta)

parcere perſonis, dicere de vitiis,

& tractare Locos Communes profeſſorum more, non inſtituere homilias ad populum more concionatorum, quorum eſt ſingulis annunciare ſua delicta, & peculiaria quæq; pro re nata, taxare flagitia. Qui igitur alia ex meis elicit, propriam allegat turpitudinem, non meam exprimit mentem, & ſuam vel aliorum peccantium prodit potiùs, quàm meam ex verbo Dei generatim peccata accuſantis culpam. In verbo Dei enim quum reprehenditur pſeudoprophetarum avaritia, mali magiſtratus crudelitas, aliorum privatorum ſuperbia, luxus, ſecuritas & his affinia vitia, quidni liceat ex illo ad prophetarum elucidanda oracula talia proferre, quum in hoc omnis eorum occupata ſit opera, ut bonos in propoſito confirment, malos ſeverè increpando emendent? inprimis quum bonis in ordine Eccleſiaſtico, Politico, Oeconomico ſuus ſervetur & habeatur honos, ſua tribuatur laus, ſua reſtare dicantur præmia. Quis-

quis

quis eſt, niſi quis velit de induſtria ſermonem Dei (verbo utar apoſtoli) καπηλεύειν, & non ἐξ εἰλικρινείας vera proferre, qui ſacras profitetur literas, aliud certè dicere non habet, quàm malos & incredulos, quicunq; tandem illi ſint, manere pœnas, bonis autem & credentibus cœli gaudia & æternam paratam eſſe felicitatem, & hoc unum tum agit, ut illæ evitentur, & hæc unicè ſpectentur, optimo certè fine. Non immorabor his, quæ vera ac juſta ſunt, rectoq; ſtant talo. Ut enim ægrotum non juvat, qui eum rectè valere aſſerit, nec ſanum lædit, qui eum morbo torqueri fruſtra clamat: ita etiam, qui impiè viventi pulvillos ſubdit, & ſe & hunc it perditum, non ſalvat, & contrà, qui fide prædito cœlum occludit, ſibi infernum pandit ipſe, non illi, quem irrito auſu orcu deſtinavit. Sibi itaq; unusquisq; ex iſtis generalibus effatis ſacris, dum in ſe deſcendit, ſeq; ipſum excutit, poteſt eſſe interpres, num ad ſe pertineant minæ vel promiſſiones, ſiquidem benè huc quadrat illud,

Conſcia mens ut cuiq; ſua eſt, ita concipit intra
Pectora pro meritis ſpemq; metũq; ſuis.

Apoſtoli hoc eſt κέλευσμα: Εαυτοὺς πειράζετε, εἰ ἐστὲ ἐν τῇ πίστει, ἑαυτοὺς δοκιμάζετε. *Ego ſanè (ut redeam, unde*

abii)quum præclara ſuſtentor conſcientia, non malo animo talia à me afferri, malorum ſermones facilè contemno, qui dum me ex ſuo ſpectant ingenio, mirum non eſt, quod ex benè dictis quandoq; effingant maledicta, & rectè allata pravè interpretentur vel detorqueant, quum ex flore etiam ſugant virus aranei, & ex ſeipſis texant ἀράχνην. Et hæc, Lector Candide, præter morem meum prolixiùs de non candidis ſcriptorum meorum lectoribus præfari neceſſe habui. Tu rem in timore Domini ipſam æſtima, &, quod facis, juxta monitum Salvatoris, quod tibi tuiſq; dictis ac ſcriptis vis fieri, & mihi meiſq; ne graveris facere. Sic te beet, diuq; florentem ſervet divina clementia, &, dum HAGGÆUM ſtrenuè urgentem templi ædificationem ſedulò meditaris, te ſibi in vivum templum dedicit, ac ſui habitaculum eſſe velit Trinitas Sacroſancta, cui laus & gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

IN

HAGGÆUM

Prolegomena.

Deuteron. 16. verſ. 14.

וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ׃

INter prophetas duodecim, qui vulgò minores dicuntur, hactenus fuerũt illi, ante captivitatem qui vixerũt omnes: poſt eandem verò tres illi, qui reſtant explicandi, vaticinati ſunt, populum reducem ad reſtaurationem templi diruti, urbisq́; everſæ reædificationem hortantes ſedulò, ut propediem in N. T. adventuro Meſsiæ, cum ſuo prodromo Johanne Baptiſta, locus pararetur commodus. Horum primus eſt Haggæus, cujus prophetiam cum Deo explicaturi initio, more noſtro, breviter προλεγομένων loco hæc ſeptem videbimus: *Quis, Quid, Quando, Quibus, Quâ occaſione, Quo fine & Quotuplicia* prophetaverit. προλεγόμενα.

Ad primum quod ſpectat, in ſcripturâ nobis tantùm indicatur nomen ejus proprium, & ſacrum ejusdem officium. Illud eſt in linguâ ſanctâ חַגַּי, hoc eſt, feſtivus, ſolennis, cujus nominis menſuram & omen optimè implet, quando hortatur, ut templũ inſtauretur, in quo deinceps *1. Quis, & nominis* ἔτυμον.

 feſtivæ

feſtivæ ſolemnitates ritè peragantur, deſcenditq; à Radice חָגַג i.e, feſtum celebravit, feriatus eſt. Hoc ſolius prophetæ nomine, hebraicè נָבִיא indicatur, quod tamen ſuâ ἐμφάσει non caret, & ratione ἐτυμολογίας notat eum, qui nil niſi ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενος (ut Petrus per periphraſin quandam id effert 2. epiſt. c. 1. v. 21.) vel nil niſi θεόπνευστον (ut Paulus 2. Tim. 3, 16. ſcripturam propterea quoq; nominat) loquitur, quandoquidem verbum, unde derivatur, non niſi in Niphal, conjugatione paſsivà, primùm occurrit. Reliqua verò, quæ de ſe reliquorum prophetarum quiſq; notavit plerumq; ipſe, nempe

Officij dignitas. נָבִיא
נִבָּא

unde domo, quis,
Cujus fortunæ, quo ſit patre, quovè patrono,

quia Spiritus Sanctus hoc loco tacet, neq; nos curioſiùs de hoc propheta inquiremus. Sufficit nobis præterea noſſe, quod ſit Haggæus legatus Dei, c. 1. v. 13. & propterea fide dignus, cujus liber eſt Canonicus in bibliis hebræis à Veteri Judæorum Eccleſia receptus, ac in N. T. citatus atq; approbatus Hebr. 12. v. 26.

Liber Canonicus.

II. *Quid* prophetaverit, ex hac ſummâ licet cognoſcere. Judæos reduces in exſtuendo templo negligentes redarguit, ſeduloq; hortatur, ut malis, quibus hactenus afflicti ſunt, admoniti, opus reſtaurandi templi aggrediantur ſeriò. Quod ſi fecerint, & ſe ad Deum, ejusq; cultum converterint, Deum clementer ſuâ gratiâ affuturum, eosq; non tantùm in hoc opere protecturum promittit, ſed & tandem ſuo tempore facturum ſpondet, ut per Meſsiam, qui in eo templo ſuum peracturus in docendo officium, longè major templi hujus poſterioris futura ſit gloria, quàm unquã fuerit prioris â Salomone exſtructi.

2. Quid docuerit.

III. *Quan-*

III. *Quando* vixerit Haggæus, ſatis diſertè cap. 1. v. 1. indicat, ubi de hoc ipſo temporis momento agemus poſtea pluribus. Satis eſt hic notare *primò*, quod cùm poſt captivitatem Babylonicam ſolutam docuerit, ipſe ſuavior ſit prophetis iis, qui vel ante eam graviter illam ex mandato Dei prædixerunt, vel in eâ homines impatientes ac murmurantes repreſſerunt: *deinde* quod paulò poſt, videlicet poſt ſolos duos interjectos menſes hunc ſecutus ſit propheta Zacharias, idemq; cum eo argumentum tractaverit fideliter ut ita in ore duorum conſiſteret, meliusq; admitteretur veritas. Vide Eſd. 5, 1. Zach. 1, 1. Ubi *tertiò* obſervandum, quod quemadmodum hiſtoriæ, quæ ſub reliquis prophetis præcedentibus contigerunt, in libris Regum & poſteriori Chronicorum habentur: ſic quæ ſub horum duorum prophetarum tempus acciderunt, in libro Eſdræ & Nehemiæ deſcriptæ ſint prolixius, & proinde diligenter cum his conferendæ vaticiniis.

3. Quando vixerit, poſt captivitatem.

cum Zacharia.

Hiſtoria in libris Eſdræ & Nehemiæ adjungendæ.

IV. Ex jam dictis obſcurum eſſe nequit, *Quibus* prophetaverit Haggæus, nempe Judæis ex captivitate Babylonicâ in terram ſuam reductis, qui fundamenta templi tantùm jecerant, ſibiipſis domos præclaras exſtruxerant, & in illo opere ab hoſtibus vicinis impediti fuerant.

4. Quibus

V. Et hæc ipſa eſt, quâ prophetare cœpit Haggæus (quæq; eſt quintum τῶν προλεγομένων membrum) *occaſio.* Cum n. ex captivitate redierat populus, cœpit anno primo reditus, menſe ſeptimo, altare exſtruere, Eſd. 3, 3. anno ſecundo, menſe ſecundo fundamenta templi, eodem in loco, ubi antea id fuerat, jacit ibid. v. 8. 9. Quando autem varia à vicinis hoſtib9 injicerentur impedimēta, quo minus pergere poſſent in cœpto opere Eſd. 4, 1. ex edicto re-

5. Quâ occaſione.

Hoſtium impedimenta.

regum Perſaurum,qui Cyro ſucceſſerant,ceſſatum eſt ab opere ib. v.4.5. uſq; ad annum ſecundum Darij regis, qui Cyri edictum renovavit & confirmavit. Eſd.6, 1.3. Verũ cum idem,quod priùs,Judæi eventurũ putarent,ut medio in opere aliqua ab hoſtibus objiceretur remora Joſeph. lib. II. antiquit. Judaic. c. 4. & aliàs libentius ſua ipſorum curarent negotia, ſegniùs opus ædificationis templi,quod edicto regis jam denuò permiſſum erat publico,promovebant,ſuis ſinguli rebus intenti. Hos deſides itaq; Deus per Haggæum & Zachariam reprehendit; cumq; plagis corrigere hactenus non potuerat, promiſſionibus excitat,atq; illo quidem ſucceſſu, ut manum operi admoventes alacriter per annos quatuor opus illud auguſtum abſolverent Eſdr. 6,14.15. quod fuit ante annos ferme quadraginta duos inchoatum: unde Johannis c.2.v.20.quadraginta ſex annis ædificatum fuiſſe hoc templum Judæi dictitant,ut fortiùs Chriſti effatum redarguant.qua de re vide Lutheri præfationem germanicam in Danielem,& ejus quidem cap. 9. ac alios, qui in capitis noni Danielis verſum 25. commentati ſunt.

Judæorũ negligentia, *reprehenditur.* *Templum 46. annis ædificatũ.*

VI. *Quo fine* igitur docere cœperit Haggæus,facilè patet,videlicet ut ad templum ædificandum ſegniores excitaret,quod facit duobus potiſsimũ argumentis: priori, ut oſtendat,æquum eſſe,ut res divinæ anteponantur terrenis,idq; ſi non fiat,futurum,ut nec hæ proſperè ſuccedant. poſteriori,quando declarat,quomodo ſecundi tẽpli gloria longè major,quàm primi,futura ſit, atq; his ab honeſto & utili petitis rationibus illam, quæ eſt à facili, interſerit,quod cùm Deus illis adſit facilè poſsint rem perficere. quæ omnia quomodo noſtræ inſtructioni inſerviant,ſatis benè Lutherus in præfatione in hunc prophetam

phetam germanicâ §.3.&4. explicat. Exhibet enim hic liber humanæ corruptionis exemplum evidens, cui nullæ vel admonitiones vel correptiones ſufficiunt, ſiquidem Judæi propter neglectum Dei cultum ſeptuaginta annorum captivitatem perpeſsi nihilominus mox ad eundem offendunt lapidem. *Uſus hujus prophetiæ.*

VII. Et de his in proloquia ſatis: nunc, quæ ſit *generalis diviſio*, & quæ partes hujus prophetiæ majores, id reſtat ut hic videamus. Optimè illa juxta præcipua duo doctrinæ Chriſtianæ capita, prophetarumq́; officia inſtituitur, ita ut partes ejus conſtituantur duæ, *Legalis redargutio*, cap. *1.* uſq; ad v. 12. & *Evangelica promiſsio*, inde uſq; ad finem. In illâ eſt præter Inſcriptionem c.1.v.1. peccati Judæorum ab opere ædificationis templi ceſſantium expoſitio v. *2.* inde nata redargutio & evictio v.3.4.5.6. & correctio cum præſcripta v.7.8.9.10.11. tum præſtita v. 12. In hac eſt promiſsio quadruplex opus jam incipientibus & urgentibus facta: primùm de præſentia Dei gratioſa, quæ opus promotura ſit, ut facilè perficiatur v. 13.14.15. ſecundò de gloria majore, quâ Deus domum hanc ſecundam erat ornaturus, dum benedictione eam ſpirituali donaret in Chriſto incarnato cap. 2.v.1.2.3. &c. tertiò de benediοctione corporali in fruges omnemq́; terræ proventum obventura peccatum agnoſcentibus v. 10. &c. quartò de regno Chriſti v. 20. &c. *7. Diviſio.* *Partes duæ,* *1. Legalis redargutio,* *2. Evangelica promiſſio.*

CAPUT PRIMUM.

Argumentum.

GRaviter reprehendit Judæos, quod tempus tēpli ædificandi nōdum adveniſſe dicerent, cùm ipſi interim ſibi domos pulchras exædificarent, & propter iſtam negligentiam *Summa.*

 gentiam

gentiam ſterilitate terræ, aliisq́ꝫ calamitatibus à Deo afflicti non animadverterent, idq́ꝫ ut deinceps faciant, templumq́ꝫ ædificent, monet ut ab illis judiciis ceſſet Deus. Hiſce verò prophetæ monitis, quomodo excitati ſe accinxerint operi, & promiſsionem de felici progreſſu acceperint, ſubjicit.

ἀνάλυσις popularis, Populari ratione caput ſi dividas, partes conſtitui poſſunt quatuor: I. προλεγόμενα continet v. 1. II. eſt objurgatio, de morâ, quæ in exſtructione templi nectebatur longiùs v. 2. &c. III. adhortatio, ut citra ulteriorem dilationem reſtaurationem templi ſuſcipiant v. 7 &c. IV. Concionis effectus & eventus, & de præſentia, protectione, & auxilio Dei promiſsio v. 12. &c.

plenior. Partus tres 1. Inſcriptio. Nos ſingula perſequentes aliquantò accuratiùs hoc caput dividemus in partes tres, quarum I. eſt brevis inſcriptio, in quâ tria. (1.) tempus, quando. (2.) autor, cùm primarius, à quo, tum ſecũdarius, per quẽ. (3.) auditores, ad quos potiſsimùm hæc directa fuerit concio. v. 1. II. eſt gravis exhortatio, ubi priùs per πρόληψιν Judæorum futilis objectio: *Fortè nondum tempus templi ædificandi adeſt* v. 2. deinde à Deo per prophetam data illius utilis rejectio, cujus propoſitæ autores & modus v. 3. argumenta verò duo ſubjiciuntur unum à Judæorum in negligendo cum ædificationis templi opere, rebus ſuis nimium intentorum v. 4. tum pœnarum divinitus inflictarum conſideratione perpetrata injuſtitia v. 5. alterum à Dei propterea in puniendo adminiſtrata juſtitia in omnium rerum immiſſa penuria v. 6. & tandem ipſa hinc nata exhortatio, in quâ excitatio ad rem accuratè cognoſcendam v. 7. ædificationem templi ſeriò incipiendam & perficiendam v. 8. ſin minus, eandem juſtitiam divinam in

2. Exhortatio.

pœnis ijſdam porrò animadvertendam, ubi culpa v. 9. & pœna, tam in terræ proventu ibid. quàm in cœli influxu v. 10. imò utrobiq; & in hominibus, & in pecoribus v. 11. Atq; hactenus exhortatio hæc à propheta auditoribus explicata & dicta: ſubjicitur, quomodo eadem ab auditoribus præſtita & facta v. 12. III. pars eſt ſuavis obedientibus data pollicitatio de præſentiâ & auxilio Dei opus ipſum fideliter adjuturi v. 13. cujus effectus v. 14. & tempus indicatur v. 15.

3. Pollicitatio.

PARS PRIMA.

Temporis annotatio.

Verſ. 1.] Principio ut res ſit tantò notior, meliusq; cum ipſa hiſtoria poſsit conferri hæc prophetia, tempus ubiq; diligenter Haggæus annotat, tum quo eam cœpit, tum quo eandem continuavit. Illud hoc modo, anno, menſe, die, indicatis circumſcribit: *Anno ſecundo Darij regis menſe ſexto, dieq; ejus menſis* (ut hebræus textus habet) אֶחָד *uno*, hoc eſt, primo, quemadmodum aliàs illa Enallage numerorum, cardinalis pro ordinali (ut loquuntur Grammatici) in ſacris literis eſt uſitatiſsima. Exempla vide Gen. 1, 5. & 2, 11. & 8, 13. Exod. 40, 2. 1. Sam. 16, 19. Matth. 28, 1. Marc. 16, 1. confer v. 9. 1. Cor. 16, 2. & notam illam Theophylacti in Lucam obſerva, *παρ᾽ Ἑβραίοις τὸ μίαν σημαίνει τὸ πρώτην*, qui dies, ut hîc Chronologi periti obſervant, fuit feria prima hebdomadæ, dies quartus Auguſti, ſi ad noſtros menſes reducas, idq; nec ſine peculiari omine, quod ſcilicet hoc futurum erat illud templum, in quo à Chriſtianis poſt reſurrectionem Chriſti primùm, ut & poſtea in aliis, eo per Veſpaſianum diruto dies primus ſeptimanæ ſeu Dominicus in N. T. hebdomadatim loco ſabbathi ſeu ſeptimi diei, qui

Unus i. e. primus.

Dies Dominicus.

cole-

colebatur in V. T. Deo conſecretur: nec ſine inſigni ad totam proohetiam intelligendam lumine. Cum n. jampridem Judæi iſto tempore (meſsis ſiquidem illorum erat menſe noſtro Majo ultimo Levit. 23, 10. Deut. 16, 9.) fruges illius anni convexerant in horrea, & quidem ſatis parcè, oportunè propheta cauſam ſterilitatis præſentis exponit, & inde ſumpta occaſione eos reprehendit, quod ædificationem templi negligerent. Quemadmodum verò alij prophetæ pleriq; mentione regum Iſraëlis & Judæ ſuum tempus ſolent deſcribere, ſic noſter Hæggæus & Zacharias mentione regis Perſarum id indicant, quia ab illis regnum jampridem erat ablatum, & cùm ad ſuas erant remiſsi ſedes patrias, regum Perſarum agnoſcere cogebantur imperium, & duces ſaltem habebant poſtea, deniq; tantum Pontifices. Vide ſecundam editionem Exercitationum biblicarum p. 159, 160. Cum autem plures reges Perſarum fuerint dicti Darij, quis hoc loco intelligatur, valdè controverſum eſt inter Interpretes. Calvinus & Gualtherus, ſecuti Joſephum & Euſebium, ut hic ait, quicum conſentit Wigandus etiam, tertium Perſarum regem à Cyro intelligunt, illum ſcilicet Darium Hiſtaſpis filium, qui equiſonis, qui apud Herodotum lib. 3. & Juſtinum in fini lib. 1. vocatur Oebares, operâ pervenit ad regnum, & poſtea Cyri filiam duxit. Lutherus præfat. germ. in Danielem, & alij nonnulli, ut in Chronico Carionis lib. 2. videre eſt, Artaxerxen Longimanum denotari exiſtimant. Alij alias habent conjecturas, quas ſine præjudicio ſuis autoribus relinquimus, & freti autoritate potiſsimũ ſacrarum literarum Eſd. c. 4. v. 5. 6. 7. 24. illis aſtipulamur, qui Darium Nothum, id quod temporum ratiò etiam omnino flagitat, hîc deſignari ſat firmis probant rationi-

Meſſis Judæorum.

Cur regis Perſarum fiat mentio.

Quis Darius hîc intelligendus.

1. Sententia.

2.

3.

4. *Vera.*

rationibus. Vide Eſdr.c.6. v.14. &22. Sethum Calviſium in Iſagoge Chronologicâ cap. 40.pag.174.175.176. & ſyſtema Chronologicum Meuſchij lib.1.cap.15.& lib.2.c.4. Imponit autem pleriſq;,quod poſt hunc Darium memoretur Artaxerxes Eſd.c.6,14. & 7,1. &c. quem ipſi putant eſſe Longimanum,qui ſucceſsit Xerxi, & præceſsit hunc Darium Nothum,ignorantes, quòd ille cognomine dictus ſit Mnemon ſeu Memor, & Darij Nothi fuerit filius. *Unde error h. l.*

Hujus igitur Darij Nothi anno ſecundo *fuit verbum Jehovæ per manum Haggæi prophetæ ad Zerubabelem, filium Schealtielis, ducem Jehudæ, & ad Jehoſuam filium Jehotzadaki* (qui quando Judæi in captivitatem abducebantur, fuit ſummus pontifex) *ſacerdotem maximum*, ad duos ſummos in ſtatu politico & Eccleſiaſtico antiſtites, tum temporis ſatis celebres Zach. 3, 1. & 4, 6. Sirac. 49,13.14. Ubi notandus eſt ille hebraiſmus, quo *manus* dicitur omnis locutio,quà aliquid præcipitur efficaciter, quia ut manus rem,quam tangit,ita locutio præcipiens perſonam,quam ſpectat,movet. Exod. 9,35. Num.4,37. 45. & 33, 1. 2. Samuel. 14, 19. 1. Reg. 18, 46. 1. Chron. 6, 31. 2. Chron. 29, 27. Eſdr.3, 10. Hoſ. 12, 11. Zach. 7, 7. 12. & hinc occurrit Actor. 11, 30. διὰ χειρὸς, planè ut hoc loco בְּיַד. Et benè hæc locutio ad prophetas ac verbi divini miniſtros accommodatur: ſunt enim velut manus Dei, per quas ipſe ſua bona diſpenſat & communicat cum hominibus, & proinde hos de illis honorificè, illos autem de ſe humiliter ſentire decet,ſicut 1. Cor. 3, & 4. capitibus declaratur prolixiùs. Modus verò, quo hæc prophetia revelata eſt Haggæo,notatur his verbis, fuit verbum Jehovæ *dicendo*, quod tamen θεώς accipiendum eſt. *Manus i.e. locutio movens, per miniſtros verbi*

LOCI COMMUNES.

Ex verſu 1.]

In captivitate converſi.

I. *Anno ſecundo Darij regis*] Tam bonus eſt Deus, ut poſsit etiam de malo benefacere, quippe qui in captivitate Judæorum multos ex Ethnicis convertit, etiam reges & monarchas, velut Nebucadnezarem Dan. 3, 28. 29. & v. 37. Darium Medium c. 6, 17. 21. 27. 28. Cyrum, Dariū Nothum, Artaxerxen Mnemonem Eſdr. 6, 1. 3. 14. & 7, 12. 14. 18. 23. ut antea per captivam puellam Naaman ad Eliſæum & fidem adductus erat 2. Reg. 5, 2. 3. 15. & quando apoſtoli omnes Jeroſolymis ejecti ac diſperſi Evangelium latè propagabant, cum inprimis Philippus Samaritanos antea Chriſtum ipſum non admittentes Luc. 9. convertebat, Actor. 8, 4. 5. &c.

Æternam memoriā bonam quomodo magni ſibi comparēt.

II. Quandò Darij, Cyri item, & Artaxerxis Mnemonis honorifica, contrà vero Xerxis & Artaxerxis Longimani minus honorifica in hac ſacra hoſtoria (& aliàs etiā apud profanos autores) fit mentio in æternum, eò quod illi Eccleſiam juverint, hi oppreſſerint, diſcimus quomodo (quod omnes in eminentia conſtituti ſpectant unicè) viri magni & Reip. ſeu regni proceres æternam nominis cum benedictione memoriam poſsint conſequi, videlicet ſi Eccleſiam, piasq; ſcholas erigant, docentes & diſcentes in illis foveant Luc. 7, 5. eisq; privilegia ac immunitates à vectigalibus concedant Eſdr. 7. 24. ut ejus ſint nutritij Eſa. 49, 23. & Eccleſia mammas regum ſugat Eſa. 60, 16. Exempla ſunt plurima in hiſtoriis piorum & impiorum regum Iſraelis & Judæ &c. Ad ſummam, plus promovent gloriam magnatum, qui iis ad benignitatem atq; omnes virtutes ſunt duces, quàm qui

per

per malas artes Machiavelli aliorumq;, docent eos inclareſcere vel creſcere. Scilicet

tolluntur in altum,
Ut lapſu graviore ruant,

vel ſaltem pejùs audiant jam vitâ carentes, ipſiq; eodem cum Pharaone, Herode, Pilato, habeantur loco.

Egregiam verò laudem & ſpolia ampla refertis.

Jam vide, quis fructus ſit, ſi quis princeps magiſtrum ad ſuam gubernationem cepit improbum: is enim animum aliàs non malum ad deteriorem partem applicat, & ex hujus incommodo maximo quærit commodum. Sed hæc alterius loci & ocij. Utinam autem attendantur!

Miniſtri verbi Dei os & manus.

III. *Fuit verbum Jehovæ, per manum Haggæi.*] Miniſtri verbi ſunt Dei ad nos loquentis in verbo os, ejusq; in bonis ſpiritualibus nobiſcum communicandis manus, & proinde, quamdiu officio ſuo funguntur ſedulò, duplici honore digni ſunt 1. Tim. 5, 17. & at viri Dei reſpiciendi, quemadmodum propriè & peculiariter dicuntur voluntatis Dei interpretes, ſub quorum numero meritò omnes, qui ſacras profitentur literas, etiam in ſcholis regiis (licet his ſæpe in quibusdam aulis nil habeatur vilius) comprehendimus Deut. 33, 1. Pſal. 90, 1. 1. Reg. 12, 22. & 13, 1. 5. & 20, 28. 2. Reg. 1, 9. & 4, 7. 9. & 5, 8. & 6, 9. 1. Tim. 6, 11. 2. Timoth. 3, 17. 2. Pet. 1, 21. quos qui injurioſè tangit, tangit pupillam oculi Dei Zach. 2, 8. quod Deus ſeverè prohibuit Pſal. 105, 15. ne attingitote (inquiens) unctos meos & prophetas meos ne afficitote malo. meos autem vocat Deus, qui ſunt boni & in officio ſuo ſeduli.

Viri Dei

Deus loquitur liberatoribus.

IV. *Ad Zerubabelem & Jehoſchuam duces.*] Ad illos maximè Deus loquitur, qui alios ex captivitate educunt. Exēpla & typi ſunt Moſes & Aaron Exod. 3, 4. 5. &c. & dux

ac ſummus ſacerdos hoc loco. Ut enim illi ex captivitate corporali, ſic miniſtri verbi ex mandato Dei homines educunt ex captivitate Diaboli ſpirituali 2. Timot. 2, 25. 26. ſecuti ipſum Chriſtum Eſa. 61, 1. Luc. 4, 18. Vide Paulum Act. 26, 14. 18. ſeptuaginta diſcipulos Chriſti Luc. 10, 1. 18. 19. Deſine igitur mirari, quî fiat hodie, quod Deus multis magnatibus non loquatur, nec ſalutaria eis inſpiret conſilia, verùm recedat ab ipſis, ut olim à Saule impio rege 1. Sam. 28. nimirum hoc non agunt, quomodo ſubditos in pietate erudiendos curent &c. Sed quis audet hic dicere, papa cur facis ſic? Conſilium igitur ſi quæris (& quis illud non faciat in hoc rerum ſtatu?) quære apud Dominum, qui dicit, Prov. 8, 14. Meum eſt conſilium, mea eſt prudentia, meum robur.

Amalis recedit.

Conſiliarius optimus.

V. Primores in ſtatu Eccleſiaſtico ac politico conſentientes mirè pietatem promovent, quia, ubi tales fratres concordant, Deus benedictionem promittit Pſ. 133, 1.2.3. quorum illi ſint Zerubbabeles, i. e. magiſtri Babylonis, qui indomitam plebem ac ſubditos mundo nimis deditos piis mandatis contineant in officio: hi Jehoſchuæ i. e. tales, qui voluntatem Domini annunciando ſalutem hominum æternam procurent ſedulò. Conſidera felix ſub Moſe & Aarone fratribus ac conſentientibus regimen: ſub Samuele & Saule, illo præmonſtrante, hoc ſequente in regni initio, quemadmodum etiam videre eſt in Jojada docente, & rege Joas diſcente 2. Reg. 12, 2. Idem & ſine dubio Deus indicare voluit, quando ex ordine ſenatorio Joſephum, ex ordine Eccleſiæ Doctorum Nicodemum excitavit, & hos duos vocavit, qui Chriſti corpus ſimul ungerent & funus curarent Joh. 19, 38. 39. quibus ex primitiva Eccleſia multa poſſunt addi exem-

ſtatus Eccleſiaſtici & politici concordia.

זְרֻבָּבֶל

יְהוֹשֻׁעַ

exempla piorum Imperatorum & fidelium Eccleſiæ doctorum, ſaltem hiſtoriam Conſtantini M. Theodoſij itē & Ambroſij &c. inſpice. Nunc verò Chriſti corpus myſticum ab iisdem ordinibus erat unicè fovendum, hoc eſt, Eccleſia erat benè habenda. Contrà autem hodie proh dolor, cùm nec in ſtatu politico quidam magnates audiunt, nec quidam antiſtites ſæpe in ſtatu Eccleſiaſtico fideliter & liberè eos magnos errantes erudiunt, hinc illæ in toto Romano Imperio lachrymæ. Et ut tantùm dicatur de noſtris, quum ad nos non ita multum ſpectet, eos, qui ſunt extra, judicare, 1. Cor. 5, 12. Lutherani nonnunquam audire & ij volunt, qui ne micam quidem zeli Lutheri habent. Is Deo fretus, ſolus toti ſe oppoſuit mundo: hodie autem rari admodum ſunt, qui ſuæ aulæ, urbi, oppido, pago, in peccatis pergenti audent reſiſtere, non abſimiles illis multi, de quibus Ezech. 13, 5. Matt. 23, 6. 7. Et verum eſt illud, Da Ambroſios, & habebimus Theodoſios, ſi Deus velit benedicere plantanti Paulo, riganti Apollo, quod decet nos ſperare & promittenti credere 1. Corinth. 15, 58.

Lutherani veri.

VI. In publicis vitiis principes populi & antiſtites ſacrorum præ aliis accuſari meritò debent, quia illorum tacentium & conniventium culpâ plerumq; populus ita indulget flagitiis, eò quod debitâ cum ſeveritate à ſuis primoribus non coërcetur. Sic Aaron dicitur nudaſſe gratiâ Dei, & legum vinculis ſolviſſe populum, quum nō conſtanter reſiſtebat ejus ad idololàtriam pronæ libidini Exod. 32, 4. 5. 25. imò ipſe ibidem v. 21. dicitur induxiſſe ſuper populum peccatum, qui tantùm conſenſerat, odio plebis impotentis victus. & ex edicto Dei principes ſcortantis populi ſuſpenduntur Num. 25, 1. 4.

Magnates arguendi.

PARS SECUNDA.

Argumentum Judæorum ſomnolentorum.

Verſ. 2.] Verbum Jehovæ ad Haggæum hoc fuit *ſic edixit Jehova* Dominus *exercituum;* quale Exordium illũ quam maximè decebat, qui graviſsimè integrum populum reprehenſurus erat. Orditur autem propheta à confutatione ejus argumenti, quo ſe Judæi tardiores in ædificationis opere maximè excuſare & tueri ſolebant ac volebant. Cum enim multa erant, quæ illos ab ædificatione templi ſumptuoſiſsimi abſterrere poterant, labor, ſumptus, pericula, &c. tamen quia etiam coram mundo turpe fuerat, illa omnia nolle ſubire pro ejus gloria, qui ipſos ex duriſsimâ captivitate gratiosè & potenter liberaverat, in tempus, Deiq́ providentiam culpam malitiosè conferebant verſuti, à quibus ſimplices tanto prætextu ſeducebantur. Hanc igitur ſegnitiem pravam reprehenſurus Haggæus, calvas iſtas excuſationes, vanosq́ deſidiæ prætextus it ſublatum dum eos hoc loco per mimeſin recenſet, Deiq́ omnipotentis potius & veracis vocem quàm ſuam profert, quippe qui ſit καρδιογνώστης, optimeq́ cogitationes hominum cognitas & perſpectas habeat. Ipſa n. hæc populi excuſatio partim ex diffidentiâ, partim ex rerum privatarum ſtudio proficiſcens in ſpeciem planè aliud oſtendit & obtendit, quàm quod ex re & veritate erat. Nam (ut benè in hunc locum commentatur Junius.) quod nondum adveniſſe tempus ajunt, videbatur maximum ad excuſationem afferre momentũ, quaſi dicerent, videmus jam ſæpius repetitis interdictis ex autoritate regum antecedentium fuiſſe cautum, ne inſtitutum hoc op9 perficeretur: de novo autem hoc rege nihil quicquam hactenus audivimus, quo ſententiam mutatã

refutatur

Nota Junij.

eſſe

eſſe & jus ædificandi reſtitutum nobis confirmetur. quocirca metuimus, ne hæc nobis vertantur vitio, & rerum novarum incuſemur &c. Hæc & alia plura ſummatim in illis populi verbis comprehenduntur, *populus hic dicunt*, vel cùm palam proferre non audent, ne videantur plane impij, ſaltem in corde ita cogitant (quomodo ſæpe verbum dicere pro cogitare ſumitur Gen 6, 3, 7. Pſal. 27, 8. præcipuè quando additur, in corde, quæ phraſis tam in bonam, quam malam partem accipitur, vide Sophon. 2. v. ult.) & quia Deus cogitationes iſtorum hominum novit, mihi prophetæ ſuo revelavit, quod ita tacita cogitatione ſibi abblandiantur, palliantes ſuam ſocordiam, *non adveniſſe tempus, quo domus Jehovæ ædificetur* : id enim ſi adveniſſet, nemo ædificationem impediviſſet. Ita populus malè rationes ſecum deputabat, vel potius, quid ſuæ prætexeret ſocordiæ, quærebat.

Dicere i. e. cogitare.

Verſ. 3.] Audiamus verò, quid de hac ſpecioſâ excuſatione ſtatuat Dominus, quando jam porrò ejus nomine propheta totum alloquitur populum, qui hactenus duos duces tantùm allocutus fuerat. *Fuit itaq; verbũ Jehovæ per manum Haggæi prophetæ dicendo* : Dicitis ſcilicet, nondum eſſe temp9 ædificandi templi? impiè inquam, templi ædificationẽ in tẽpus neſcio quod fatale diutiùs rejicitis, qui veſtras ipſorum domos ſtatim exædificaſtis. Nam ſi ſinguli domos proprias potuiſtis erigere, quidni omnes poſſetis unum templũ exſtruere? iniquiſsimũ certè eſt, homines ſplendidas inhabitare ædes, Dei autẽ templum, quod ad omnes æquè ſpectat, deſolatum & incultum manere: quæ eſt iſta improba deſidia & nequitia, vos perfruimini delitiis, & Dei ædem perficere negligitis? O ſummam ingratitudinem! hoc enim ſequens interrogatio rhetorica innuit. Confer Mich. 6, 6, 7, 8.

Malè in tempus culpa reijcitur.

Verſ.

Verſ. 4.] *An tempus eſt vobis, ô vos* ingrati, ocioſè *deſidendi in domibus veſtris, iisq́;* ad luxum pulchris, ſcitè *contabulatis*, lacunariq́; eleganter & affabrè factis & exornatis, & ut græci id non malè exprimunt, κοιλοσταθμοῖς, Lutherus vertit סְפוּנִים geteffelten. Id autem eſt accipiendum non de ornamentis interioribus parietum, quæ dicimus Panneling/ſed tabulato, quod ſimul tectum interius, quia ædes erant planæ, & non in morem noſtrum faſtigiatæ. Sic סְפִינָה vocatur navis, quæ ſuperiùs eſt tecta, dar ein vberlauff iſt. Eſtne verò locus rebus veſtris perfruendi? *quum* tamen adhuc *domus mea ſacra vaſta ſit*, contrà quam virum pium decet, ut ſuo exemplo olim David præire voluit Pſal. 132, 3. 4. 5. 2 Sam. 7, 2. Cogitate quæſo quàm iniquum ſit, vos in palatiis, non tam ad uſum, quàm ad delicias cõpoſitis molliter vivere, quum habitaculum meũ, qui ſum Deus, unde vos habetis omnia, pluviis irrigetur, ſole torreatur, ſolitudineq́; ſqualeat?

סְפוּנִים

Verſ. 5.] Quapropter cùm tales ſitis

Introrſum turpes, ſpecioſi pelle decorâ,

& malitis videri boni quàm eſſe, quum iſto utimini prætextu vaniſsimo, *nunc ſit ait Jehova*, dominus *exercituum*: *Adhibete animum ad vias veſtras*, in vos ipſos, veſtrasq́; actiones inquirite, ſucceſſusq́; conſiderate diligentiſsimè, id quod phraſis hebræa emphatica, ponite cor veſtrum, innuit. quæ ut meliùs intelligatur, conferri poſſunt hæc loca. Exod. 9, 21. Deut. 32, 46. 2. Sam. 18, 3. Job 1, 8. & 2, 3. & 22, 22. & 34, 14. Ezech. 20, 4. & 44, 5. infrà in hoc capite v. 7. & c. 2, 15. 18. & noſtra phraſis germanica, ſich auff ein ding legen/perpendatur. Videte, quàm benè res veſtræ vobis ſub manus ſuccedant, germanicè, wie es euch gehe/ videbitis, es gehe doch alles hinterſich vnd den Krebsgang.

Ponere cor.

Verſ.

Verſ.6.] Nam quæſo, quæ eſt iſta, quæ vos premit, omnium rerum difficultas? fortuitone eam putatis accidere? num ex fato quodam? an vero vos ideo â Deo ex captivitate mirabiliter reductos exiſtimatis, ut hîc rerũ omnium penuria pereatis? non ita, vis alia vos urget, nempe legis meæ neglectæ maledictio Deut.28,15. Amos 4,9. Mich.6,14.15. hinc adeo inopes eſtis in victu & amictu, *hinc ſeritis multum, & infertis parum*, grandem frumenti acervum in agrum exportatis, & parvum ex eo in horrea reportatis manipulum, & cum etiam eo, quod collegiſtis, frui cupitis, deſiderium veſtrũ implere haud poteſtis, *comeditis, ſed minimè ad ſaturitatem, bibitis, ſed non ad ebrietatem*, hoc eſt, affatim, quod ſufficiat (quemadmodum aliàs ſcriptura ebrietatis nomine copiam denotat Gen.43,34. Cant.5,1. Joh. 2,10.) nec famem edendo, nec ſitim bibendo reſtinguitis, quia ſemper, ne citò deficiat frumentum & vinum veſtrum, timere neceſſe habetis, cum Deus baculum panis fregerit, hoc eſt, naturalem nutriendi vim terræ proventui ademerirt, ex lege Levit. 26,26. quam executus eſt ſæpè Pſal. 105,16. Ezech. 4,16. & 5,16. & 14,13. Eſa. 3,1. Ut enim ſcipione ſe ſuſtentat infirmus, ſic homo ſuſtentatur pane. cùm autem frangitur ſcipio, cadit, qui ei fuit innixus: ita ſi frangitur divinitus ſcipio panis, nihil prodeſt cibus, ſed cadit & perit homo. Neq; tantum ita ſe res habet in victu, verum etiam in amictu, *induimini etiam, ſed nemo ita, ut ſi calor ipſi*, ut poſſit ſe contra frigus defendere, quia parum lanæ habetis ob paucitatem ovium, quippe quibus non fuit ſufficiens pabulum. Et ſi quis eſt inter vos operæ nõ parcens, qui ex negotiatione lucrum, aut ex labore precium velit congerere, ſpe omnium laborum & ſtudiorum ſuorum

Ebrietas i. e. copia.

Scipio panis.

 fruſtra-

Loculus pertuſus.

fruſtratur, ſiquidem *qui mercedem reportat ſibi, mercedem reportat ſibi in loculum pertuſum*, non conſervat eam melius, quàm ſi nummos pertuſo inderet loculo, ita dicto citius omnes opes partæ dilabuntur. Lutherus, Welcher geld verdienet der legts in einen löcherten Beutel.

Verſ. 7.] Quoniam verò pleriq; hæc mala caſu quodam accidere putabãt, eandem ſuam exhortationem, quam ſuprà v. 5. adhibuit, repetit, &, ut Dei, ſuasq; vias diligentiùs Judæi ſatis diu afflicti tandem conſiderent, monet ex Dei ipſius mandato: *ſic ait Jehova*, dominus ille *exercituũ*, omnium creaturarum autor & conſervator, quæ ipſi more exercitus fidelis adſunt, ejusq; juſſa promptè expediũt, *adhibite animum* (hebraicè, ponite cor ſup. v. 5. non obiter aſpicite ſaltem, ſed diu multumq; in hac cogitatione verſamini) *ad vias veſtras*, regredimini in memoriam temporum priorum, quid feceritis vos Deo, & quid ipſe vobis rependerit, & cum videatis vos erraſſe, mutate conſiliũ, pravo abſiſtite, & in melius mentem convertite. Hactenus opus ædificationis templi neglexiſtis, jam deinceps illud ſedulò urgete ſic futurum eſt, ut Deus, qui hactenus vobis maledixit v 6. deinceps clementer benedicat, tum operi ipſi ædificationis tum vobis ædificantibus.

Verſ. 8.] Agite

mox alacres properate viri, mora ſegnis abeſto,

qui hactenꝰ ocioſi deſediſtis in domibus veſtris v. 4. prodite, & ne dicatis, unde ſuppetet tam copioſa materia ad opus tam auguſtum neceſſaria, *aſcendite in montem iſtũ* Libanum, ex quo olim ligna ad templum Salomonis allata 1. Reg. 5, 6. 9, inde vos quoq; hoc tempore *afferentes ligna, ædificate domum hanc, ut acceptum habeam illud* veſtrum opꝰ,

Mons Libanus hic intelligitur.

& poſtea

& poſtea templum ædificatum, inq́ eo veſtras preces libenter exaudiam, omniaq́ triſtitia in lætiora commutē, quibus verbis ſine dubio Haggæus reſpicit ad primam à Salomone in prioris templi dedicatione uſurpatam benedictionis formulam 1. Reg. 8, 28. 29. &c. atq́ ita demum apud vos *glorificem me, ait Jehova*, ibi me magnum oſtendam magnis beneficiis vos afficiendo, largis benedictionibus vos perfundendo, & proinde, cum ſitis meus populus, oportet vos & de mea propaganda gloria eſſe ſollicitos, & de veſtra felicitate procuranda, quæ hoc modo tantùm obtinget, ſi cogitetis, ut quas negligentes experti eſtis maledictiones, convertantur vobis in cultu divino ſedulis in benedictiones. Hic ſenſus hujus verſus optimè cum antecedentibus & ſequentibus congruit, ejusq́ prius membrum longè meliùs cum multis aliis, Chaldæo interprete, Wigando, Ribera, Gualthero &c. de Libano, quam cum Junio de Sione explicamus, tum quia in hoc monte jam erant Judæi, & proinde non opus erat eò aſcendere, tum quia inde ligna deportare nulla poterant. *non Sion.*

De ה paragogico verbi hebræi אֶכָּבְדָ deficiente in textu, & ſuppleto in margine, non admodum laboramus, quid notet, nempe quinq́ in templo hoc poſteriori deficere juxta Thalmudicos. Vide Buxtorf. theſaur. Grammat. lib. 1. c. 13. ſub finem pag. 1191. J. Druſium lib. 15. obſervat. c. 16. quibus ſe tamen valde acriter hoc loco in Commentario opponit Ribera, à numero 11. uſq́ ad 20. *ה paragogicum cur non ſcribatur.*

Verſ. 9] Dum a. iſti de re non magni momenti, aut ad fidei noſtræ articulos nil quicquam ſpectante, operosè & inutiliter litigant, nos ſequentia prophetæ verba majori cũ fructu rimabimur, in quibus, ut ſtertentes excitet, iterum inculcat eadem, quæ antea dixit, ut rei ipſi9 intuitu

 tandem

tandem expergeſiant. Hæ enim ô Judæi, veſtræ fuerunt viæ, & hac veſtra proſperitas, *ſpectando ad multum, & ecce* (ad horrea ipſa, in quæ tempore hujus concionis habitæ jam ejus anni convectum erat frumentum, & quidem ſatis tenuiter, ut ſupra v. I. oſtendimus, digitum intendit, atq; in rem præſentem deducit, ut veternum ſecuritatis excutiat) ecce *ad parum*, ut videtis, in horreis veſtris pervenitis, quando magna cupiditate ſperatis uberrimum anni proventum, fuit ille hactenus tenuiſsimus, & quicquid tandem magno labore *domum intuliſtis* quiſq; ſuam, *efflo illud*, diſperdo derepente, tanquam ventis impellentibus Pſal. 1, 3. Eſa 40, 7. Lutherus ſo zerſteube ichs doch/ quæ duo membra Hieronymus ita ſatis bene παραφράζει. Cum jam candeſcerent ſegetes, & meſsium tempus inſtaret, frumenta vos tenere in manibus putaretis, meſſuiſtis vacuos culmos, & inanes ſtipulas. Sed & hoc ipſum, quod de multa ſegete & infinitis acervis fuerat electum, intuliſtis in domum, mea (Dei) virtute diſperſum eſt, exſufflavi illud & redegi ad nihilum, quia frumentum emortuum & vacui folliculi, quæ utilia eſui ſunt, farinam & ſimilam non habebant. *Quamobrem* verò? *dictum Jehovæ* Domini *exercituum*, non vulgaris cauſa ſit oportet, dicit Dominus, quæ me vobis, quos tam clementer ex captivitate eduxi, tam ſubitò infenſum reddidit. Audite, hæc eſt illa ipſa, *propterea quod domus mea* ſacra *eſt vaſta* ac nondum exædificata, *& vos curritis quiſq; tantùm pro domo ſua* ornanda, augenda, ſtabilienda magnaq; diligentia curatis, ut illam operoſè exædificetis. Confer v. 4. ſuprà explicatum.

Deus efflat improborum bona.

Incuria,

Verſ. 10.] Hæc eſt illa culpa à vobis admiſſa, en pœna propterea à me immiſſa: hæc eſt illa veſtra in ſacris incuria,

ria, mihiq́ illata injuria, ecce viciſsim à me inflicta penuria. *Idcirco* ego poſui faciem meam *contra vos, & propterea cohibentur cœli* à rore pluviaq́ opportuna, & conſequenter *cohibetur* terra *à frumento ſuo* ex maledictione Deut, 28, 23. 24. 38. Amos 4, 7.

Penuria.

Verſ. 11.] *Quia ego* Jehova *advoco ſiccitatem ſuper hanc terram* veſtram, *& ſuper hos montes,* quos colitis & incolitis, *& ſuper frumentum, & ſuper muſtum, & ſuper oleum veſtrum,* imò (ut verborum faciam compendium) *ſuper id omne, quod prolatura eſſet hæc terra veſtra,* in arboribus herbis *& ſuper homines etiam & ſuper jumenta,* quæ ita ſiti enecantur *deniq́ ſuper omnem laborem manuum,* confer v. 6. Amos 4, 7. 8.

Verſ. 12.] Hac concione ſatis durâ & perſpicua cùm ducibus tum ipſi populo propoſitâ, pergit propheta deſcribere, quis hujus tam ſeveræ exhortationis fructꝰ fuerit, quamq; obediētes ac morigeri Dei verbo fuerint illi, qui admonebantur. *Auſcultavit* enim timore Dei adductus in animum induxit ædificare templum *Zerubabel filius Schealtielis, dux Jehudæ, & Jehoſua filius Jehotzadaki ſacerdos maximus* populi duces ſummi, *& totæ populi reliquiæ auſcultarunt voci Jehovæ Dei ſui, hoc eſt, verbis Haggæi prophetæ,* juſſu & nomine Dei prolatis, obediverunt omnes, quotquot vel ex bello erant ſuperſtites, in quo multi perierant, vel qui ex captivitate redierant, in quâ etiam multi fecerant, ſibi quod faciundum fuit ſeu mortui erant, multi etiã remanſerant, ut meritò dicãtur reliquiæ. Propterea a. tam morigeros ſe præbebãt, quod ſcirent *quod miſiſſet* prophetam *illum Jehova Deus ipſorum,* id quod vel inde colligebãt, quando concionẽ ſuperiorem prophetæ cum fortuna ac moribus ſuis conferebant, & pro-

Reliquiæ populi.

proinde ſuorum malorum cauſam fuiſſe ipſi videbant, *tum timuerunt ille populus à facie Jehovæ* gratioſè in propheta præſentis, gratiamq́ per eum offerentis pœnitentibus, & iram, ſi ita Judæi pergant, comminantis, id quod vox hebræa מִפְּנֵי indicat. vide titulum Pſalmi tertij alibi explicatum.

מִפְּנֵי

LOCI COMMUNES.

Ex verſu 2.]

Deus novit cogitationes.

I. Sic dicunt.] Quia veriſimile eſt, hoſce Haggæi auditores non dixiſſe vel protuliſſe hæc, quæ ſequuntur, ſed ſaltem cogitaſſe, eaq́ Deo nota eſſe audimus, admonemur, Deum noſſe cogitationes hominum, easq́ revelare, ſi non in hoc, certè in altero ſeculo Ezech. 11, 5. 2. Cor. 4, 5. Eccleſ. 12, 13. 15. Cave igitur in animo tuo id tecum reputare, quod nolis Deum in conſpectu omnium hominum aliquando manifeſtare, 2. Cor. 5, 9. 10. 11. Luc. 8, 17. Atq́ hæc eſt vera politica Chriſtiana, cum quâ nullo modo facit hodie uſitata multis.

Terræ filij.

II. *Populus hic.*] Non duces, ſed populus tam perverſum habent judicium, non cœli, ſed terræ filij ita ſecum ratiocinantur, quia hi cum Lothi conjuge ſemper ad Sodomam hujus mundi reſpiciunt, & ad montem Dei non contendunt, quò ipſos angeli Dei ſeu miniſtri verbi boni ducunt Gen. 19, 26. Luc. 17, 32. 33. de quo hominum genere digna ſunt ſcitu, quæ habentur Sap. 2, 1. &c. & tamen hoc populi peccatum proponitur ducibus, quia ipſi quod non meliùs ſentiant ſubditi, plerumq́ ſunt in culpâ, vel malis exemplis præeundo, vel ſaltem ad mala connivendo, ut ſuprà v. 1. L. C. 6. dictum eſt.

III. *Non*

III. *Non adveniſſe tempus, quo domus Jehovæ ædificetur.*] Impij dum pœnitentiam de die in diem procraſtinant, ſunt illi ipſi hodie, qui dicunt, nondum adveniſſe tempus, quo domus & templũ Jehovæ ædificetur. 1. Cor. 3, 17. & 6, 19. 2. Cor. 6, 16. quod per fidem inhabitet Eph. 3, 17. jam adhuc eſt palatium à Diabolo vaſtatum Luc. 11, 21. 24. 26. Matth. 7, 26. 27. idq; tamdiu nondum reſtauratur aut ædificatur, quamdiu ipſi indulgent vitiis, quorũ ſordibus illud pedetentim corrumpitur 1. Cor. 3, 17. Pij verò hodie cùm vocem Dei audiunt, accurrunt, nec ſomnum dant oculis, priusquam Domino ædificaverint in ſeipſis domum. Pſ. 95, & 132. quod utrumq; latè poteſt deduci, quomodo illi per vitia nudi & inſtabiles, hi per fidem juſtitia Chriſti induantur ac contra omnia mala reddantur firmi ac munitiſsimi, qui velut fructus & ornatum habent deinceps bona opera, & virtutem virtute contegunt, ne perpluat. Quod verò uniuſcujusq; hominis corpus ſit velut terreſtris quædam domus, 2. Cor. 5, 1. & tabernaculum ibid. v. 4. 2. Pet. 1, 14. declaratur.

Corpus hominis pij templum Dei.

Ex verſu 3.]

Fuit itaq; verbum Jehovæ] Deus juſtus peccata per veros & fideles ſuos legatos redarguit, & ad illa tacere non poteſt 2. Cor. 5, 20. Eſa. 56, 1. unde facilè liquet, quid de nonnullis (nam boni etiam per Dei gratiam ſunt quidam & vigilantes) mutis canibus ſentiendum ſit Eſ. 52, 3. 4. qui ſeipſos tantùm paſcunt, & non gregem. Ezech. 34, 2. 8. 10. &c. qui conſuunt pulvillos, pro omnib9 axillis brachiorũ Ezech. 13, 18. pro pugillis hordei & fruſtulis panis morte AFFICIENDO ANIMAS, quæ non morerentur, & vi-

Muti canes deſcribuntur.

& victuras prædicando animas, quæ non ſunt victuræ ibid. v. 19.

Tales paſtores, animalia peſsima mores
En commendatos vitiorum labe notatos,
Sed dicunt mum mum, quia gaudent cudere mummum,
Subduant pulvillos, quia nolunt ringier illos,
Ac tractant cautè, quo poſsint vivere lautê,
Sacrorum ignaris non interdicitur aris,
Hinc nulla eſt pietas, ſed plena hæc criminis ætas.
Non mens curatur, nimium dum corpus amatur.
Tu quorſum vadis? rarò paſtor male tradis,
Cum populo ipſe cadis, ſpernens incommoda cladis.
Te niſi convertis, ſed ſic quoq; poſtea ſtertis,
Perpetuum mœres, truculenti Demonis hæres,
Dans pœnam diram juſti per numinis iram.
Hanc ut devites, non ſint voces tibi mites.
Erga auditores, præſertim quotquot honores
Ornant, aut plenâ quib9 eſt mẽs prava crumena.

Ex verſu 4.]

Pars optima eſt eligenda.

I. *An tempus eſt vobis, ô vos, deſidendi?*] Plerique homines magis rerum ſuarum, quàm divinarum gerũt curam ſeipſos inaniter circa multa tumultuando fatigãtes Luc. 10,41. Pſal. 39, 7. illi autem, qui partem optimam, quâ SOLA OPUS eſt, eligunt cum Maria, ſapiunt Luc. 10,42. quia juxta regulã Domini vivunt Matt. 6,33. quærite primùm regnum Dei & juſtitiam ejus, tum reliqua omnia adjicientur vobis. Hæc inculcanda ſunt ex hoc propheta

iis ani-

iis animarum paſtoribus (nam ad eos, qui faciunt officiū & ex ſe norunt præſtare, quæ decet, hæc nil quicquam ſpectant) quibus potiùs cura eſt de ſuà domo, quàm quomodo proficiat & ſuccreſcat in pietate homo: hæc exaggerenda ſunt illis malis magnatibus (nam David, Joſias & horum ſimiles talibus monitis non indigent) qui in ædificia ac palatia ſua conferunt, &, quod pejus eſt, in equos, canes ad venandum, imò, quod omnium peſſimum & Chriſtianis prorſus indignum, in ſcorta, *verbi miniſtris.* *magnatibus.*

Ambubajarum collegia, pharmacopolas,
Athletas, ſcurras, balathrones &c.

omne quod miſeris deglubunt ſubditis, malè collocant ac peſſimè conſumunt

Tantum Joſephi curantes vulnera, quantum
Aut numerum lupus, aut torrentia flumina ripas

Tandem, crebrò occinenda ſunt hæc illis, in ſtatu Oeconomico, qui nil aliud curant aut ſpectant quam ſuos nummulos, congerentesq; per malas artes auri pondera conſcientiæ ſuæ graviſsima infligunt vulnera. quales ſolent eſſe nonnulli inter Mercatores, inſtitores, artifices, & horum ſimiles. *patribus familias.*

II. *In domibus veſtris tabulatis.*] Luxus in ædificiis, ultrà quam ſatis eſt, exornandis hîc iterum reprehenditur, quia ſæpe in hac re peccatur, dum quod erat ex abundantià conferendum in pauperes & Chriſti membra, impenditur in parietes & magna palatia, quâ de re quid ſecundum ſacras literas (nam de humano jure quid agat Theologus, aut inculcet, quum alij multi ſint ejus ſacerdotes vigilantiſsimi?) ſit ſtatuendum, vide Sophon. 2, 14 & quæ ibidem ex ſacro codice citata, expende. *Luxus ædificiorum.*

Ex verſu 5.]

Afflicti nos ipſos excutiamus.

Adhibite animum veſtrum ad vias veſtras] Quando malis affligimur, in nos noſtrasque actiones omnium primò inquiramus Thren. 3, 40. Sophon. 2, 1. & ad Deum affligentem convertamur; quod ſi non fit, nihil efficimus clamoribus vagis Job. 35, 8. 12. Pſalm. 18, 42. Prov. 1, 28. Eſa. 1, 15. quia Deus peccatores impœnitentes non exaudit Johan. 9, 31. Prov 28, 9. Eſa. 59, 2. Sed ſi qui converſi fuerint ad Jehovam usque, exorabitur eis, & ſanabit eos Eſa. 19, 22. Job. 11, 13. 14. 15. 1. Joh. 3, 24. contrà verò videas permultos, qui mala ſua lamentantur, & cauſas quærunt, nec unquam inveniunt, quia non adhibent animum ad vias ſuas. Egent? ſterilem eſſe annum cauſantur. repulſam patiuntur in honoribus? abalienatos â ſe ajunt aliorum, in quorum manu eſt negocium, eſſe animos moritur aliquis ex amicis aut cognatis? inſciciam vel imperitiam medicorum incuſant. & ſic de ceteris Melius verò in vitæ anteactæ turpitudinem reſpicerent, & quod meruerint, faterentur cum fratribus Joſephi Gen 42, 21. 22. & cum latrone in cruce Luc. 23, 41. Vide etiam Jer. 3, 25. & 14, 20. Dan. 9, 5. 6. 11. Mich. 7, 9.

& cor ponamus.

Notandum autem, quod dicat propheta in textu hebræo emphaticè, *ponite cor*, ſiquidem cor hominis hinc inde vagatur incertum, & non priùs quieſcit, quàm ad ſolum Deum tanquàm finem ultimũ pervenerit. vide quæ in illam ſententiam dicta ſunt Mich. 5, 5. Quando igitur cor tuum inquietum eſt, dic illi cum Davide, quid perſtrepis in me anima mea, ſpera in Deo vivo Pſ. 42, 6. 12.

Ex verſu 6.]

I. *Seritis multum & infertis parum*] Docemur, propter quid

quid & à quo omnis nobis immutatur maledictio, videlicet propter peccatum â Deo affligimur, non à caſu eſt, non primariò à Diabolo aut hominibus, id quod doctrinæ noſtræ inſervit: primò, ut caveamus flagitia, qui cupimus evitare ſupplicia, deinde ut afflicti, à peccatis, quibus iram Dei meruimus, deſiſtentes, à throno juſtitiæ appellemus ad thronum gratiæ. denique ne murmuremus contra Deum aut homines, aut ad alias cauſas ſecundas reſpiciamus.

Unde ſit maledictio.

II. *Comeditis, & minime ad ſaturitatem, bibitis, & non ad ebrietatem.*] Non in ſolo pane vivit homo, ſed per omne verbum, quod egreditur ex ore Dei benedicentis Deut. 8, 3. Matth. 4, 4. nec cujuſquam vita ex his, quæ ipſi ſuppetunt, in eo ſita eſt, ut redundet Luc. 12, 15. quod Lutherus vertit elegantiùs, niemant lebt davon daß er viele Güter hat quod ſi ita eſt, merito quotidie rogamus Deũ, ut ille noſtro cibo benedicat, & ipſe nos ſatiet Pſ. 145, 15. 16. ſiquidem, quando ipſe frangit ſcipionem panis Levit. 26, 26. Pſal. 105, 16. edunt homines, & tamen non ſaturantur Mich. 6, 14. Exempla vis? aſpice divites multos, præcipuè quibus

Dei benedictio ditat.

& ſuſtentat.

creſcit amor nummi, quantum ipſa pecunia creſcit, videbis eos magnas inter opes eſſe inopes, infirmos, debiles macros, pallidos, eorumq; liberos cibo diſtentos cadaverosâ eſſe facie & vix oſsibus hærere. contrà etiam conſidera pauperes, miſeros ruſticos, eorumq; liberos firma valetudine plerumq; præditos, rubicundos, obeſos & pulchros faciem.

III. *Induimini, nemo tamen ita ut ſit calor ipſi, & qui mercedem reportat, reportat in pertuſum loculum*] Etiam reliqua,

Deus etiã veſtit.

reliqua, quæ ad victum & amictum pertinent: niſi Deus illis benedicat, nihil proſunt.] Videre hoc eſt in divitibus ægrotantibus, quibus cum membra horror febrilis concutit, nullis culcitrarum, ſtragulorum veſtimentorum fomentis poteſt languor abigi, aut ipſi recreari. quin etjam hoc obſervare licet in media hyeme benè amictos divites ſæpius magis frigore uri, quam ruſticos aliosque mendicos pannis obſitos aut laciniis vix tectos. Oſtendit hoc Deus in Iſraelitis per deſertum totos annos quadraginta vagantibus, quando veſtimentum eorum non veteravit, ſed tegumento fuit illis Deut. 8,4. neq́ calceus eſt detritus Deut. 29, 5. ut cognoſcerent, Jehovam eſſe Deum ſuum, ib. v. 6. Verum igitur illud pſalmiſtæ eſt: Bonum eſt parum cuiq́ juſto, plus quam copia ſua improbis multis Pſ. 37, 16. quia Deus etiam parvo benedicere facile poteſt, qui

Ab eo igitur omnia expectemus & petamus.

ſæpius ex parvo plus ſupereſſe facit;

ut teſtantur exempla 2 Reg. 4, 42. 34. 44. Mat. 14 17. 20. & 15, 33. contrà multorum volentium diteſcere omne ſtudium eſt vanum & fruſtraneum, quia Deꝰ operi manuum eorum non benedicit 1. Tim. 6, 9. Pſ. 127, 1. Deut. 28, 17. 44, 48. propterea pecuniæ injuſtorum ut fluvius exareſcunt Sir. 40, 13.

Ex verſu 7.]

Eadem dicẽ iisdem.

Qui loci doctrinarum hinc erui poſsint, ſuprà v. 5. indicatum eſt. Illud addatur ſaltem, ſæpe eadem eſſe auditoribus inculcanda Phil. 3, 1. Confer Deut. 6. v. 7, 8. 9. Gen. 18, 19.

Ex verſu 8.]

I. *Aſcendite in iſtum montem.*] Quia ſupra in verſu

2. L. C. 3. oſtenſum eſt, quomodo ſenſu hujus hortationis myſtico ſeu anagogico rectè uti poſſimus, ſi per domum Deo adhuc ædificandam intelligamus corpus noſtrum, in quo benedicta Trinitas habitet, Joh. 14, 23. nunc meritò hoc dejicimus, unde materia huic domui exædificandæ conveniens afferri queat, videlicet non ex valle aut lacuna peccatorum, ſed ex monte, monte autem Domini ſeu Libano ſpirituali, hoc eſt, ex ſcriptura ſacra cælitus nobis patefacta Cant. 3, 9. & 4, 8. 11. & 5, 15. Eſ. 2, 2. & 60, 13. Vide plura in Pſ. 2, 6. Qui igitur hæc terrena & humilia tantùm curant, in montem illum Domini neq; in hac neq; in futura vita aſcendunt Pſ. 15, 1. Col. 3, 2.

Domus Dei.

materia ex monte Dei deſumenda.

II. *Ædificate domum hanc*] Vult Deus extare loca publica, ubi omnes ad cultum divinū conveniant, quò tranſeant in turba cum voce cantus & laudationis Pſ. 42, 5. ubi homines conveniant, Pſal. 122, 1. 2. & de pietate erudiantur Mich. 2, 2. quod cum non fit, Deus in manufactis templis non habitat 1. Reg. 8, 27. Eſa. 66, 1. Act. 7, 49. & 17. 24. Non igitur ſunt baſilicæ olim eleganter exſtructæ cum quibuſdam Calvinianis deformandæ, nec cum Pontificiis pro locis per ſe ſanctificatis habendæ, verum ſacro uſu prædicationis verbi puræ, ac Sacramentorum adminiſtrationis ſanctificandæ, & in domos precationū dedicandæ Eſ. 56, 7. Matth. 21, 13. quemadmodum Deus ipſe in V. T. priùs in tabernaculo, deinde in templo Salomonis priori, & demum hoc poſteriori à Zerubabele exſtructo peculiariter coli voluit, non autem uni loco ſemper ſimpliciter ſuam gratiam affixit, ſiquidem tabernaculum erat aliquando & aliquandiu ambulatorium. Vide Exercit. bibl. edit. ſecundam pag. 37.

Loca conventuum publicorum.

non ſunt per ſe ſancta.

Opera Dei placentia quænam? III. *Ut acceptum habeam illud*] Opera illa tantùm Deo placent, quæ ab eo ipſo ſunt mandata Deut. *12*, 32. Ezech. 20, 19. non alia ab hominibus conficta Eſa. 29, 13. Mat. *15*, 9. quomodo omnes pontificiorum ἐθελοθρησκείαι damnātur Col. 2, 8. *23*. unde Paulus, quoties magnum bonorum operum recenſet Catalogum, ad unicum nos revocat Decalogum Rom. 12. & 13. capp. Gal. *5*, 14. 22. 23.

Templum frequentandum IV. *Glorificem me*] Templum ad pios uſus deſtinatum eſt locus, ubi habitat Dei gloria. Pſ. *26*, *6*. 8. Exod. 25, 43. & 40, 34. 1. Reg. 8, 11. & proinde libenter illud frequentemus, ut veniens Deus benedicat nobis Exod. 20, 24.

Ex verſu 9.]

Diteſcere cupientes. I. *Spectatis ad multum &c.*] Homines diteſcere cupientes ſibi ipſis mille creant moleſtias, & Deo maledicente omnes illorum conatus ſunt inutiles ſup. v. *4*. L. C. 1. & v. *6*. L. C. 1. 2. 3.

Quando templum ſpiritualiter vaſtū. II. *Propterea quod domus mea eſt vaſta*] Tunc templum Dei maximè vaſtum eſt, non quando in illo apparent pauci homines aut nulli, ſed etiam tum, quando concurrunt plures mali, ſiquidem hi coram Deo ſunt mortui 1. Tim. 5, *6*. qui licet dicantur vel exiſtimentur vivere, tamen ſunt mortui Apoc. 3, 1. quibus meritò illa cum Jacobo occinas, fides quæ eſt absq; operibus, eſt mortua, ſicut corpus abſq; ſpiritu eſt mortuum Jac. 2, 17. 20. *26*. & quamvis tales corpore & labiis appropinquent ad Dei ſacra, Eſa. 29, 13. Matth *15*, 8.

attamen ah totum cor eſt procul inde remotum, in conſpectu Dei non aſtant, neq; ambulant (quod ſoli faciunt verè pij, 1. Reg. *17*, 1. Gen. *6*, 22. 24. & 17, 1.) ſed cum

Caino

Caino â facie Jehovæ egrediuntur Geneſ. 4, *16.* cum Juda à Chriſto ejusq; veris diſcipulis exeunt Johan *13*,30. 1. Joh. 2, 19.

III. *Excurritis quisq; pro domo ſua*] Omnes illos redarguit, qui potiorem ſui, quàm Dei habent curam, ut φίλαυτοι φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι 2. Tim. 3, 2. 4. habentes ſpeciem pietatis, cùm vim ejus abnegent v. *5*. inprimis tamen illos templi ſancti ſeu Eccleſiæ ædificatores, qui potiùs ſuam, quàm Dei quærunt gloriam, non tam hominum animas venantur, quam crumenas & pecunias rimantur atq; aucupantur. illi excurrunt quisq; pro domo ſua, domumq; Dei interea turpiter negligunt, de quibus vide Ezech. 34. Jerem. *23*. Zach. 11, *16.17.* 1. Pet. *5*, *2.3.*

Dei gloria quærenda

Ex verſu 10.]

Idcirco me contra vos, cohibentur cæli à rore] Quemadmodum Deus ſæpiſsimè etiam rebus temporalibus remuneratur pietatem Levit. *26*,3, Deut. *28*,1. &c. 1. Tim 4,8. ita contrà ſæpius difficultate victus, ac rerum omnium penuriâ punit impietatem Levit. *26*, 19. Deut. 28, *17*. 23. 38.39. 40. 42. Pſ. 34, 11. & *37*, *25*. & 112, 3.

Copia præmium, inopia ſupplicium.

Ex verſu 11.]

I. *Me advocante ſiccitatem*] Deus ſolus pro ſuo arbitrio regit tempeſtates, quâ de re dictum eſt Amos 4, 7.9. 13. & *5*,8. Joel. 1,3.10.11. 12. & 2, 22. *23*.

Tempeſtas à Deo.

II *Super terram, ſuper montes &c.*] Cũ in hominis uſum condita ſint reliqua omnia, maledictio quoq;, quæ ex hominum peccatis exoritur, in reliquas creaturas redundat Rom. 8, 20. 21. Jon. 3, *7*. & propter peccatum commiſſum, infortunium quodvis crede immiſſum Habac. 1, *13*. Soph.

Maledictio ad creaturas,

3, 5. Pſ.

& hæredes pertingit.

3.5. Pſ.11,5. 6.7. quod nō tantum ad reliquas profeſsiones, ſed etiam ad hæredes pertingit Exod. 20, 5.

Ex verſu 12.]

Lex ſemper acuenda.

I. *Auſcultavit a. Zerubabel*] Verbum Dei ſine fructu nunquam prædicatur Eſa. 55,10.11. Mat.13,3.&c. Heb.6,7.9.10. ſervit hoc illis refutandis, qui in miniſterio verbi publico conſtituti priuſquam in coarguendo & minas legis exacuendo officium fecerint, malè ominantur de futuro ſucceſſu, atq; ita ignavum volunt excuſare ocium, quod ſciant, ſe nihil effecturos apud incurabiles. Malè feriate & ignave (quod diligentes nōn ſpectat) ſerve, ſi nil aliud impetras, ſaltem animam tuam liberas Mat.25, 26. 27.30. Ezech.3,4.6. & impio dixiſti in teſtimonium Mat. 24, 14. Idem de profeſſoribus Theologiæ, in Academiis, dictum eſto, quoties ob raritatem auditorum defatigantur, vel ut magnam auditorum turbam habeant, placentia tantùm dicunt. Tu verò quisquis ad flagitia auditorū ſiles, iram Dei non effugies, qui tibi præcepit ſevere, ut cum tempeſtivè, tum intempeſtivè inſtares 2. Tim. 4, 2.

Magnates ſunt etiam arguendi. illiq; faciant officium,

II. *Dux Jehudæ & ſacerdos maximus*] Et omnes verbo Dei de peccatis monendi ſunt, nec ab eo magnates ſunt immunes. Vide quæ citata ſunt Soph. 3,3. & 1,4. & omnes eidem meritò præſtare debent obedientiam, ad exemplum Davidis 2. Sam. 12, 13. 16. & 24, 10. 14. Joſaphati 2. Chron.19,4. Ezech. 2.Reg.20, Joſiæ 2.Reg.22,11.29. Ut n. in bello boni duces primi ſunt in acie & voce ac exemplo ſuo milites animant, ita in bello ſpirituali contra ſatanam inſtituto magnus ad victoriam, benedicente Domino & Imperatore ſummo, gradus eſt, ſi in hoc debellando

do primates ſubditis bono exemplo prælucent. quod diligenter notandum eſt omnibus verbi divini miniſtris, ut tantò ſtudioſiùs laborent, quò illos, qui præſunt aliis, contineant in officio. Ita enim minori negocio reliquos continebũt,& hos facturos eſſe libentiùs,quod ſe decet, credibile eſt, quando vident exempla ſuperiorum. Et quemadmodum medicus diligentiùs curat in corpore oculum, quàm pedem aut brachium: ſic ille medicus animæ majori ſtudio, in corpore Chriſti myſtico, verſetur circa partes principaliores, quæ regunt reliquas.

diligenter monus.

III. *Voci Jehovæ, verbis Haggæi prophetæ*] Ipſa verbi divini præconum verba Dei ipſius verba ſunt 1. Theſſ. 2, 13. & proinde, qui illos audit, Deum ipſum audit. Luc. 10, 16. qui illos ſuſcipit, Chriſtum ſuſcipit, Matth. 10, 40. & patrem ipſum Joh. 13, 20. quemadmodum hoc loco *Gualtherus* Calvinianus probat, id quod contra Goclenium notandum eſt, de cujus hoc errore vide Meiſn. p. 1 Philoſ. ſob. ſect. 1. c. 3. quæſt. 1. ſed eundem jam longè antè fovit *Clingius* in Exegeſi. Ac licet in Colloquio Marpurgenſi anno 1528. artic. 8. eum revocaverit, tamen ut canis ad vomitum rediit, anno 1530. in ſuâ confeſsione ad Carolum V. ſcripta. vide articulum 5. Auguſt. Confeſſ. ejusq; orthodoxas Exegeſes.

Verbum miniſtrorum eſt ipſum Dei verbum, quod negant quidam Calviniani.

PARS TERTIA.

Verſ. 13.] Verum enimvero hac concione legali die primo, mẽſis ſexti habitâ cum magno fructu, ita ut auditores animum ad opus ædificationis adjicerent, deq; illo ſeriò urgendo cogitarent ac deliberarent per tres integras hebdomades, ſecundâ vice ex mandato Dei prodit Haggæus, & ne propter obſtacula varia, quæ diabolus,

Haggæus nunc ſolatur.

lus, mun... & caro injiciunt, vel ſaltem monſtrant, animum d... adeant, Dei auxilium promittit, & quorum vulnera ...o antea eluerat, his nunc inſtillat oleum, quos minis legis terruerat, illos nunc promiſsionibus erigit, præcipuè quando per obaunciationem Thatnai aliorumq́ hoſtium fides populi nutare poterat Eſd. 5, 3. *Tunc locutus eſt populo Haggæus legatus Jehovæ, ex legatione Jehovæ*, non aliter quàm divinitùs ipſi data habebat inſtructio, *dicendo*, quia tunc neceſſe erat mandatum Dei repeti, novamq́ hanc promiſsionem adjici: *Ego* Deus veſter omnipotens, verax, clemens, qui majores veſtros mirabiliter defendi, vosq́ brachio extento ex captivitate potenter reduxi, Ego *vobiſcum ſum*, opus hoc molientibus ex meo mandato adſum, ut me duce, autore & auſpice idipſum vel invitis omnibus perficiatis, *dictũ* ipſius *Jehovæ* eſt, qui dixit, & facta ſunt, ἅμα ἔπος, ἅμα ἔργον, idq́ in hoc propheta & Zacharia crebriùs ſolito inculcatur, quia populus eo tempore nimis erat timidus, & proinde autoritate ac vi verborum ipſius Jehovæ erigendus, quẽ qui habet, nil illi deeſſe, aut quicquam obeſſe vel reſiſtere poterit. Hæc fuit concionis tum habitæ ſumma, quæ ſine dubio tum pluribus verbis eſt expoſita, aliisq́ exemplis & rationibus declarata.

& Dei auxilium pollicetur. Dictum Jehovæ cur hic toties repetatur.

Verſ. 14.] Ea autem promiſsione Evangelicâ auditâ omnes facti ſunt longè alacriores quàm antea, eaq; concione prophetæ ſui Deus omnium animos promptiores reddidit, ut in cœpto opere celerius progrederentur ac meliùs pergerent, ſiquidem continuò omni timore depoſito manum admovebant operi, qui eſt hujus ſecundi ſermonis prophetici effectus. *Tum concitavit Jehova ſpiritum Zerubbabelis filij Schealthielis, ducis Jehudæ, & ſpiritum Jeho-*

Effectus concionis mirabilis, in omnibꝰ ordinibus.

Jehoſuæ, filij Jehotzadaki ſacerdotis maximi, & ſpiritum reliquiarum totius populi, ut venientes facerent opus in domo Jehovæ, Domini *exercituum,* cui confidebant, hoc eſt, *Dei ſui,* cujus clementiã ac favorem ex promiſsione perſpexerãt.

Verſ. 15.] Et hoc die materia ad ædificandum neceſſaria cœpta eſt præparari (unde die 24. noni menſis templi ſtructura poſtea erecta eſt cap. 2,10. 15.) videlicet *die vigeſimo quarto menſis, ſexto menſe, anno ſecundo Darij regis,* de quo ſuprà v. 1. ubi notandum, hunc verſum 15. & hæc verba omninò ad hoc caput primum, & non, ut aliàs diſtinguitur, ad ſecundum pertinere, ne implicetur aperta contradictio.

LOCI COMMUNES.

Ex verſu 13.]

I. *Tunc locutus eſt Haggæus, legatus Jehovæ, ex legatione Jehovæ*] Si miniſtri verbi ſunt legati ipſius Dei, autoritate ipſis a Deo commiſſa utantur confidenter, ſuo Domino nixi, qui, quicquid ipſis infertur injuriæ, tanquam ſi ipſi illatum eſſet, ſuo tempore vindicabit, non minus ut David ultus eſt eos, qui ipſius legatos affecerunt injuria 2. Sam. 10,4. ſi parva licet componere magnis. Confer Job. 33,23. Mal. 2,7. & 3,1. 2. Cor. 5,20. & 13,3.10. 1. Cor. 5. Matt. 10,14.15. etiam id diſcimus ex adjecta reſtrictione, legatum Dei poſſe ex ſe aliquid dicere, qua homo eſt, quod non mandavit Deus: unde deſinat pontifex Romanus gloriari, ſe non poſſe errare: ſi enim prophetæ, non ſequentes Dei mandatum, poſſunt errare, ut Samuel, Nathan, Petrus &c. quidni ille filius perditionis? Ergo miniſter verbi videat, ut loquatur ex legatione Dei 1. Pet. 4,11.

Miniſtri verbi legati Jehovæ,

& tamen etiam homines, qui poſſunt errare.

II. *Ego vobiſcum ſum*] Cogitatione noſtræ infirmitatis & potentiæ hoſtium ne frangamur, in vocationis noſtræ viis,

Dei præſentia nos animet.

viis, ſiquidem Dominus noſter nos protegit, qui emiſſurus ſuos in mundum diſcipulos (quorum ſucceſſores hodie ſunt omnes fideles verbi divini præcones) ſolatus eſt eos: Mihi data eſt omnis poteſtas in cœlo & terra, Ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus uſq; ad conſummationem ſeculi Matt. 28, 18. 20. qui ſi eſt pro nobis, quis erit contra nos? Rom. 8, 31. dicamus cum Eliſæo, ne metuito, plures ſunt, qui nobiſcum, quàm qui cum illis ſunt 2. Reg. 6, 16. dicamus confidenter cum Davide; in Deo confido, non timebo, quid faciat mihi homo? Pſal. 56, 11.

In Domino confido meo, mala nulla timebo,
Quid faciat mihi homo, quem tegit ala Dei?

Converſis Deus eſt gratioſus.

III. *Vobiſcum*] Illis, qui tandiu opus hoc divinum neglexerant, quamprimum in melius mutatâ ſententiâ id aggrediuntur, quando ſtatim ſuam gratioſam promittit Deus præſentiam, diſcimus, quod ex animo à peccatis converſos, & de iis ſeriò dolentes in gratiam & pro filiis recipiat. Jerem. 3. & 18. capp. Exemplo eſt David 2. Sam. 12, 13. & Judæi à Petro converſi Act. 2, 38 cuſtos carceris Actor. 16, 31. filius prodigus Luc. 15, 20. 22. quod eſt contra ſatisfactiones Pontificiorum fictas notandum. Vide Lutheri præfat. german. & in margine adjectas gloſſas in Acta Apoſtolorum.

Ex verſu 14.]

Verbo prædicato Deus benedicit.

I. *Concitavit Jehova ſpiritum*] Per verbum â miniſtris ſuis prædicatum Deus homines convertit, & cum Paulus plantat, Apollo rigat, ipſe dat incrementum 1. Cor. 3, 6. qui eos reddit N. T. miniſtros idoneos 2. Cor. 3, 6. & auditoribus dat velle ac perficere Phil. 2, 13.

II. *Spiritum ducis, ſacerdotis maximi, & reliquiarum populi, ut venientes facerent opus in domo Jehovæ*] Omnes

in

in cœleſti illa triplici Hierarchia, ſeu ſtatu Eccleſiaſtico, politico & oeconomico exemplo horum, de quibus in textu, decet opus facere, quemq; pro vocatione ſua, in domo Dei, ut illa magna Dei domus, hoc eſt, Eccleſia 1. Timoth. 3, 15. 2. Timoth. 2, 20. congruenter coagmentata creſcat, ut ſit templum Domino ſanctum Eph. 2, 21. 22. illi rectè docendo, legemq; Dei prælegendo, illi ritè ſuos regendo & protegendo, hi piè, juſtè, ſobriè degendo, mit Lehren/ Wehren/ Nehren.

Omnes ordines in Eccleſia faciant ſuum officium.

Ex verſu 15.]

Die vigeſimo quarto menſis] Quia inter primam prophetæ noſtri concionem legalem, & poſteriorem hanc Evangelicam, illam ad negligentes, hanc ad diligentes in opere Dei habitam, viginti duo dies, quot ſunt hebraici Alphabeti literæ, interceſſerunt, non incommodè notat *Hieronymus*, id ſignificari, quod oportuerit eos primum diſcere elementa ſermonum Dei, quæ ubi jam tenuerunt, ſine mora & timore ædificare cœperunt. Unde facilè jam licet colligere, qui fiat, quod pleriq; homines in templi Dominici ædificatione, i. e. corporis animæq; ſuæ ad legem conformatione adeò ſint negligentes, videlicet quia ſcripturæ ſacræ elementorum ignari, quæ pios maneant in cœlis præmia, quæ impios in infernis expectent ſupplicia, neſciunt.

Oportet diſcere elementa ſermonum Dei.

CAPUT SECUNDUM.

Argumentum.

Summa.

POſtquam jam opus ædificationis templi, ſuaſu prophetæ, Judæi erant aggreſsi, & multi inter ſeniores ex jactis fundamentis de tenuitate ſubſecuturi ædificij con-

conjecturam facerent, idq́ cum templo priori compa- rantes ad illud nihil eſſe animadverterent, magna afficie- bantur triſtitiâ, & proinde ne hæc res novam ædificationi injiciat remorã, prodit propheta, & ex Dei mandato pro- mittit, utcunq́ ſtructura hujus templi externa cum prio- re non ſit comparanda, futurum tamen ut per Chriſti præſentiam longè major ejus ſit gloria, ideoq́ ejus ere- ctio alacriter porrò urgenda, inprimis cùm viderint ha- ctenus, quæcunq́ Deo obtulerint ſacrificia, minùs fuiſſe grata, quando templum non ædificabant, ſiquidem ma- gna rerum omnium premebantur penuria: ex eo autem tempore benedictionem Dei ſint certiſsimè experturi, non tantùm in rebus corporalibus, ſed & præcipuè in ſpiritualibus, quæ in regno Chriſti, per Zerubbabelem adumbrati, per Evangelij prædicationem diſpenſantur iis, qui fide ad eum ſe recipiunt.

Diviſio popularis. Juxta tres conciones, quarum ſummæ hîc ſunt an- notatæ, hoc caput in tres partes cum aliis poteſt dividi. In I. tollit propheta remorás & ſtudij in ædificando tem- plo exſtinguendi occaſiones præſcindit. v. 1. &c. In II. craſſos populi ædificantis errores redarguit, qui ipſis ri- tibus & ceremoniis in altari peractis, non autem ex in- terna animi pietate, & cordis ſanctitate ſe ſuaq́ Deo gra- ta eſſe putabant, quum obedientiam ejus mandato non præſtarent, & propterea benedictionem hactenus fru- ſtra ſperarent, antequam manus operi ſeriò admoverent. v. 10. & ſeqq. In III. de ſtabilitate regni Chriſti fit pro- miſsio v. 20. &c.

Alia plenior, Partes tres. Nos ad genenerale m hujus prophetiæ ἀνάλυσιν ſuprà traditam reſpicientes itidem eoſdemq́ tres hujus capitis faciemus partes, verùm paulò alia facie. Quia n. ut antea indi-

indicatum eſt in προλεγομένοις, resq; ipſa probat, poſt inceptum ædificationis op9, non tam minas quàm promiſſiones proponit propheta obſequentibus; dicimus præcipuè hic contineri tres Dei promiſsiones, quarum tamē prima & ſecunda, ut magis dulceſcerent, ἀσυνδέτως proponuntur. Nam cùm inprimis hoc ſpectet Haggæus, ut Judæi infracto animo pergant, alacriterq; cœpto inſtent operi, conſolationum nervos & rationes aperit, quibus eos permoveat, ne patiantur ullo modo rei difficultate aut metu ſe abſterreri. Primùm igitur poſt temporis annotationem, ejusq; à quo, per quem v. 1. & ad quos hoc verbum factum ſit v. 2. (quæ ſunt quaſi commune concionum hujus prophetæ exordium ſup c. 1, 1. infrà v. 10 & 20.) per occupationem objectionis tacitæ: Anguſta & tenuis eſt hæc domus, quæ exſtruitur, nihilq; ad templū Salomonis v. 3. aditum ad primam promiſsionem, ejuſq; objectionis refutationem ſibi parat, cum quia non min9 in hoc, quam priori templo, dum V. T. durat, ſit gratioſè præſens futurus v. 4. una cum ſuo verbo eſſentiali & Spiritu Sancto v. 5. tum quia in N. Teſtamenti initio longè major ejus in λόγῳ incarnato ſit futura gloria, & quidem tanta, ut ad illius conſpectum meritò commoveantur omnes creaturæ, tam inanimatæ v. 6. quàm animatæ ſeu homines, & inprimis gentes v. 7. & quanquam externa templi facies, quod ad aurum & argentum, futura eſt minùs glorioſa v. 8 tamen interna & ſpiritualis, quā præcipue pax conſcientiæ indicat, erit illuſtrior v. 9. atq; ita prima promiſsio ad templum ejusq; ornatum ſpirituale tam à creatore, quàm à creaturis obventurum pertinet.

I. *Objectionis refutatio. gloriæ majoris pollicitatio.*

Secunda ad agrum & rem familiarem Judæorum ſpectat potiſsimùm, quæ (poſt notationem temporis v. 10. ut

II. Promiſſio be-

nedictio-nis in rem familiarem,

ut ſuprà v. 1. fuit declaratum) quod hactenus inobedientibus tamdiu ſit dilata, cauſa prius indicatur typi duplicis ſacerdotibus propoſiti v. 11. prioris v. 12. poſterioris verò verſu 13. enarratione, & applicatione v. 14. quorũ ſumma: Ut ex rei ſanctificatæ contactu mediato non ſanctificatur res alia v. 12. ut ex rei immundæ contactu impuratur v. 13. ſic ex altari vos inobedientes non eſtis ſanctificati, ſed vos impuri ſacrificia quoq; impuraſtis, & quò minus grata forent, effeciſtis v. 14. deinde, cur jam ſit obedientibus data, ratio & collatio utriusq; temporis diligenter conſiderati v. 15. indicat. Antea erat non ædificantibus mera maledictio & imminutio v. 16. 17. nunc verò ædificantibus eſt multa benedictio & magna multiplicatio v. 18. 19.

ſit duplici typo
1.
2.

III. Promiſſio de regni Chriſti ſtabilitate.

Tertia deniq; promiſsio adjecta temporis mentione v. 20. ejusq;, cui illa erat proponenda v. 21. eſt de regni Chriſti, cujus præcedentia ſunt ſymbola, ſtabilitate, ſiquidem reliquis mundi regnis pereuntibus v. 22. id ſolum ſtabile futurum eſt ac perpetuum v. 23. Breviter, promittitur templi ſecundi gloria illuſtrior, agri & fructuum in agro Judaico copia uberior, regniq; Chriſti gratia firmior. Vel, pollicetur templi glorificationem, campi fructificationem, Eccleſiæ durationem.

Confractè eodem dicuntur.

PARS PRIMA.

Verſ. 1.] Quando Judæi ſuperiori Haggæi exhortatione & pollicitatione excitati jam fere quatuor hebdomades in opere conſumſerant. & metuendum erat, ne eorũ ſtudium frigeſceret *menſe ſeptimo, vigeſimo primo die mẽſis fuit verbum Jehovæ per Haggæum prophetam dicendo.* quib9 verbis indicatur tempus & autores hujus prophetiæ: illud,

Cur tempus & au-

ut in-

ut intelligant Judæi, præfinitum à Deo tempus eſſe elapſum, & proinde templum omnino reparari poſſe & debere: hi verò indicantur, ut res ſit certa & talis, cui refragari nemo pius meritò debet, ut ita propheta vocationẽ ſuam confirmet, cum rem magni momenti erat allaturꝰ. *tores indicentur.*

Verſ. 2.] Ut autem intelligant ſinguli, quod ad ſe quoq; pertineat, hoc opus pro viribus juvare, non generalem ſermonem facit propheta, ſed ſingulos omnium ordinum ſtatus, Politici, Eccleſiaſtici & Oeconomici alloqui jubetur. *Alloquere*, inquit Deus, *jam*, cùm nondum ſtudium ædificandi planè deferbuit, *Zerubbabelem, filium Schea'thielis, ducem Jehudæ, & Jehoſuam filium Jehotzadaki, ſacerdotem maximum, & totius populi reliquias, dicendo*, hiſce verbis eos affare: *Omnes ordines ſigillatim Haggæus alloquitur.*

Verſ. 3.] *Quis inter vos eſt reliquus* (ſiquidem ex junioribus qui eſtis, oculis eam domum priorem non uſurpaſtis) ô ſeniores, quibus vix quicquam jucundius, quàm de rebus vetuſtis rogari, quis eſt inter vos, qui *viderit domum iſtã*, templumq; prius à Salomone exſtructum, quo non habuit totus orbis quicquam magnificentius, & viderit *in gloria*, ſplendore & decore *ipſius priori*, quippe quod excellentiâ, arte ſtructuræ, ornatuq; magnifico, vincebat reliqua omnia, &, quando iſta benè conſideravit, ac ad animum revocavit, cum illâ conferat hanc domum, quam nunc ædificare cœpiſtis, *& qualem vos videtis eam nunc*, quum ſciam ſuper hac collatione inſtitutâ animi veſtri cogitationes, dicam, *nonne ad illam domum, quam Salomo ædificaverat, tanquam nihil eſt in oculis veſtris*, nullius precij vobis videtur, & perinde eam habetis, ac ſi non eſſet, quum impolito ſaltem lapide Eſd. 5. 8. & 6. 4. jaci fundamenta cernatis, quæ antea ex politiſ- *Seniores viderunt domum priorem.* *poſteriorẽ ad illam nihil eſſe cernunt.*

ſimis & affabrefactis lapidibus exſtruebantur, unde nunc de reliquo ædificio facile conjecturam facere poteſtis, quum Salomonis templum, uti dictum eſt, fuerit ex ſaxis artificioſe dolatis ædificatum *1. Reg. 5, 18* & *6, 7.* quod etjam longe altius ac latius fuit, quam hoc poſterius, cui ſaltem ſexaginta cubitos in latitudinem & altitudinem indulſit Cyrus Eſd. *6, 3.* Hæc igitur eſt hujus exhortationis occaſio, quemadmodum jam olim, cùm prima templi hujus jaciebantur fundamenta Eſd. *3, 12.* plerique ſeniores (ſiquidem tum adhuc longe plures adhuc ſupererant, quam hoc tempore, quando prophetabat Haggæus, ubi pauci erant reliqui) videntes præſentem apparatum tenuem, mœrore afficiebantur inſigni, quod priori hoc templum non eſſet futurum ſimile, quandoquidem illic David & Salomo ingentem auri, argenti, aliarumque rerum copiam plurimis annis comparaverant, hîc verò ex captivitate reverſis non ſuppeditabat tanta rerum abundantia. Sic cum opus ædificationis ex mandato DEI redintegrarent, ex ſenioribus eandem querelam quoque ex pio quodam zelo, ſed qui non erat ſecundum ſcientiam, reſumſerunt, ſine dubio promiſſiones ſpirituales ipſis de regno Chriſti ſub umbris V. T. factas Eſa. 60, 11. &c. Ezech. 40 & ſeqq. cap. corporaliter intelligentes & explicantes, & proinde, quum eas hic non impleri videbant, dubitare incipere poterant, num tempus complendæ promiſsionis DEI de exſtruendo templo eſſet impletum. quæ res ne novam ædificantibus junioribus injiceret moram, ex mandato DEI ita inſtat Propheta: Ego juſſu DEI vos hortor, ne deſiſtatis propterea, quod, ſi hoc templum cum priori conferatur exteriùs, vilius videatur, ne ſinite veſtrum propterea refrigeſcere ſtudium.

ratione materia, & magnitudinis.

Occaſio hujus exhortationis,

& falſæ opinionis.

Verſ.4.] *Etiam nunc*, hoc rerum ſtatu, noli triſtitia aut metu langueſcere, ſed *confirmare* tu dux operis præcipue *Zerubbabel, dictum Jehovæ, & confirmare* tu quoq; *Jehoſua, fili Jehotzadaki; imò confirmare univerſe popule hujꝰ terræ*, quotquot eſtis de vulgo & plebe infimâ, qui dicuntur populꝰ terræ, ſcripturæ phraſi, quatenus diſtinguuntur à principibus, qui ſunt velut ſemidei, deiq; vicarij Pſ. 82,6. & terræ ſcuta Pſ. 47,9. vide autem hoc loca Gen. 23,13. Jer. 37,2. & 44,21. & 52,6. Ezech. 33,2. Dan. 9,6. Zach. 6,8. confirmamini vos in omnibus ordinibus omnes, *dictum Jehovæ*, &, quod benè cœpiſtis, *perficite*, nolite remittere, priuſquam ad finem deduxeritis, *ſum n. vobiſcum* Sup. 1, 13. *dictum Jehovæ*, domini *exercituum*, qui ſum potentiſsimus, adſum, do ſucceſſum, largior incrementa, vosq; adverſus quasvis adverſariorum injurias ac machinas potenter protueor, ſiquidem propitia mea præſentia gubernationem, defenſionem, benedictionem, ſucceſſumq; felicem importat. ubi tamen vocem Jehovæ propter ſequentia cum quibuſdam patribus & orthodoxis interpretibus accipimus hypoſtatice de prima S S. Trinitatis (cujus hîc pro ratione illius temporis myſterium habetur) perſona, ut ſit hoc dictum Jehovæ DEI patris explicantis ſe, ſuaque bona communicantis in Chriſto, filio ſuo, de quo in verſu ſequente. Atq; hæc eſt prima ratio ſatis firma, cur non ſit cœptum opus deſerendum, quoniam Deus pater per filium in Spiritu Sancto illi gratiosè adſit, & proinde fieri neutiquam poſsit, ut, qui illi incumbunt, in re inani ſuam perdant operam, quippe quos DEI favor auxiliumq; non deſtituit.

Omnes ordines confirmantur

Populus terræ.

Deꝰ adeſſ.

Vox Jehovæ notat hîc patrẽ.

1. Ratio, cur templum ſit ædificandũ, ex Dei præſentia.

Verſ.5.] Secunda ratio inde deſumitur, quod pertineat hæc res ad pactũ DEI cum Iſraelitis ex Ægypto per Chri-

2 Ratio, ex pacti præſtantia.

 ſtum

ſtum deductis initum. Nam quemadmodum tum patribus ipſorum manum auxiliatricem in hoc eductore porrexit, ita etiamnum auxilium illis pollicetur ob favorem ſuum in eos perpetuum, quem olim liberatione ex Ægypto miraculoſa ſatis oſtendit. Sic autem ipſe Deus pater hanc promiſsionem repetit: Ego vobiſcum ſum unà *cum VERBO* ſeu λόγῳ eſſentiali & æterno, quo cœli firmati ſunt, Pſal. 33, 6. in quo me patribus revelavi hactenus 1. Sam. 3, 21. Hebr. 1, 1. propter quem res præſto maximas 2. Sam. 7, 21. 1. Chron. 17, 19. quoq; interveniente ac intercedente *pepigeram vobiſcum* fœdus illud perpetuum, fore me Deum veſtrum, & vos fore populum meũ Exod. 6, 4. & 19, 6. quæ promiſsio, ut reliquæ omnes, in Chriſto tantùm fiunt ratæ 2 Cor. 1, 20. qui propterea dicitur angelus fœderis Mal. 3, 1. Et quia lex per Moſen lata propter infirmitatem carnis nihil potuit efficere, ſed literam occidentem habuit Rom. 8, 3. 2. Cor. 3, 6. Evangeliũ per Chriſtum & gratia per eum data ac præſtita ſuccedit, & miniſterium ſpiritus vivificantis eſt Jer. 31, 30. Ezech. 36, 26. Hic 2. Chriſtus æternus, verbum, ſermo ſeu λόγος Joh. 1, 1. etiã *exeuntibus vobis ex Ægypto* 1. Cor. 10, 4. 9. & *cum Spiritu meo* Sancto *in vobis ſtante,* firmiter inter vos durante, ac in conſpectu meo ſtando pro vobis intercedente gemitibus, qui verbis exprimi nequeunt Rom. 8, 26. quiq; ut tum ducebat per viam planam morigeros, & docebat rectiſsima quæq; obſequentes, ſic adhuc vobis in opere hoc pergentibus intelligentiam dexteritatemque in agendo daturus eſt, & proinde *ne timeatis*, benè res ſuccedet, quæ eſt tertia ratio, videlicet de præſentia gratioſa Spiritus S. peculiaris promiſsio, quæ meritò omnem tollat formidinem Rom. 8, 9. 11. 15. Notandum verò

Chriſtus Verbum patris,

angelus fœderis,

æternus Deus.

& Spiritus S.

3. Ratio à Sp. S gratia.

verò eſt hoc loco diligenter, haberi in his verbis ſatis diſertum de Trinitatis myſterio teſtimonium in V. T. quoq; pro ratione illius temporis, reſpectu N. T. obſcurius tradito, ſiquidem Jehova pater ille cœleſtis cum verbo ac Spiritu S. ſe Judæis affore expreſsè declarat. *Trinitatis myſteriū.*

Verſ. 6.] Quarta ratio eſt longe ſuaviſsima, quod Deus brevi juxta promiſsionem in paradiſo datam, & poſtea ſepè repetitam, Meſsiam ſit exhibiturus, quomodo præoccupatione eleganti iſtis omnibus occurritur, quæ Judæis poterant movere ſcrupulum, eosq; in cœpto opere remorari, qualia vel inprimis erant temporis, quo promiſsio data differebatur, diuturnitas, & hoſtium poteſtas. Etſi enim Meſsiam venturum eſſe ſcirent, tamen adventum ejus longiùs abeſſe videbant, quâm ut ipſis aut proximis poſteris eorum poſſet eſſe ſolatio, quale illi expetebant ex præſentia corporali: & vix paſſuri videbantur hoſtes, ut regnum illud Meſsiæ, cum jam tandem conſtituto a Deo tempore, veniſſet, ſurgeret, aut creſceret, ut ſit ex ſuperioribus hæc nata objectio: Tu pater clementiſsime facis mentionem fœderis nobiſcum initi, cùm aliàs, tum in exitu ex Ægypto, in quo omnia huc ſpectant unicè, futurum tandem, ut veniat Meſsias, qui omnia reſtituat. Verùm jam tot ſecula expectamus, &, ut apparet, expectaturi ſumus plura, dum Salvator noſter non venit in carnem, & quando jam tandem aliquãdo venit, vix nobis prodeſſe poterit, ſi illa hoſtiũ noſtrorum duret potentia. Quid verò ad has Judæorum voces querelas reſpondet Dominus? Hoc ſcilicet, etiamſi vobis, qui anguſtis temporum finibus claudimini, longiſsimum hoc videtur temporis ſpatium, tamen cum æternitate mea comparatum valde modicum eſt Pſ. 90, 4. 2. Pet. 3, 6.

4 R. à Meſſiæ exhibitione.

ubi temporis diuturnitas, & hoſtiũ poteſtas tollitur.

Modicum.

Hab. 2,3. 1. Joh. 2,18 1. Petr. 4, 7. *Sic enim ait Jehova*, Dominus *exercituum* cum nondum omnia in fœdere vobiſcum inito ſint à me completa, ſed adhuc ejus redintegratione ac confirmatione extremâ opus per Evangeliũ Chriſti, *adhuc ſemel*, quemadmodum olim factum eſt in promulgatione legis Exod 19. & unum hoc *parvum* ſeu modicum temporis momentum *reſtat, tum ego* ipſe omnibus hoſtibus veſtris potentior & veritas ipſa, *commoturus ſum cœlos & terram, & mare & ſiccum*, ut Chriſto naſcente, patiente, moriente, ſurgẽte, in cœlos aſcendente ac ſuos apoſtolos in totum terrarum orbem emittente iſta commoveantur omnia, quæ hactenus nondum præſente illo in carne, quieviſſe videntur, quemadmodum hæc omnia tempore Chriſti eſſe completa Evangelica narrat hiſtoria, ſiquidem cum naſcebatur Chriſtus cœlum movetur lætitiâ Luc. 2, 9. 13. 15. impiorum corda triſtitiâ Mat. 2, 3. quando moriebatur, ſol obſcuratur, terra concutitur, rupes diſsiliunt. Matth. 27, 45. 51. 52. quando reſurgebat, erat terræ motus magnus Matt. 28, 2. in cœlum aſcendenti nubes præbet vehiculum, angeli perhibent ex cœlo teſtimonium. Act. 1, 9. 10. Deniq; die Pentecoſtes revera cœlum & domus, in quâ erant congregati apoſtoli, commota ſunt Act. 2, 2. 3. & contra eorundem de Chriſto prædicationem multos excitavit & commovit Diabolus in terra, quemadmodum hinc inde in Actis Apoſtolorum legere eſt. c. 4, v. 5. 25. 26. 27. c. 5, 18. c. 6, 9. & 7, 54. c. 13, 45. c. 14, 19 & 16, 19. & 18, 12. & 19, 29. & 21, 27. & 23, 13. 14.

Commovetur cœlum, terra

Verſ. 7] Atq; hoc modo Ego DEUS cœli non tantùm

inani-

inanimata, ſed maximè homines, (quippe propter quos etiam reliqua omnia fiunt miracula) *commoturus ſum*, *Gentium*
& quia tempus erit N. T. rumpetur paries ille intergerinus inter Judæos ac gentes hactenus diſtinguens Eph. 2, 14. & adducturus ſum ad Eccleſiam *gentes omnes* ex finibus terræ (ſicut & factum eſſe in hiſtoriis N. T. de apoſtolis, Petro, Paulo item, ejusq́ comitibus, annotatis legimus) tum quando jam *venerit deſiderium illud* ſummum (id quod in textu hebræo enallage numeri & generis in verbo obſervata, nec ſine causâ adhibita notat. Vide Buxt. theſ. pag. 400. 401. 402. & 388.) *omnium gentium*, illc Meſsias, quem anxie expectare meritò & expetere debebant omnes gentes, quandoquidem unaquæq́ res naturæ quoq́ inſtinctu maximè appetit id, quo maximè indiget. Lutherus vertit, da ſol den kommen Aller Heiden Troſt/ & in margine, Das iſt/ Chriſtus/ der alle Welt tröſten ſol durch vergebung der Sünden. Et per hunc Meſsiam *impleturus ſum domum hanc gloriâ*, quando ille rex gloriæ Pſ. 24, 7. 8. qui major eſt Salomone Matth. 12, 42. in eo templo docuerit & miracula ediderit, qui eſt Deus & homo, quemque priores V. T. umbræ & hiſtoriæ reſpiciunt, quando narrant, quod gloria DEI ad arcam propitiatorij, & ad ſanctuarium, cum aliàs in tabernaculo, tum in dedicatione templi Salomonici apparuerit, Ita nunc veniet corpus ipſum, & glorioſa ſua præſentiâ, doctrinâ & miraculis iſtum locum, quem vos jam paratis, ornabit, *ait Jehova* Dominus *exercituum*, ut ſit hæc eadem promiſsio, quæ apud Malachiam cap. 3, 1. repetitur, quæque magnam huic loco lucem affert. Sic autem habet: Miſſurus ſum angelum meum, qui expe-

vocatio. *Deſiderium gentium*, *eſt Meſſias* *implet domum ſecundam gloriâ.*

expediat viam ante me, & repente veniet in templum ſuum Dominus, quem vos quæritis, & angelus fœderis, quo vos delectamini, hoc eſt, deſideratiſsimus ille. quomodo longè meliꝰ cum patribus, aliisq; nonnullis, quàm cum Junio & paucis alijs explicamus illa verba noſtri Prophetæ Haggæi de Chriſto, quàm de Chriſtianis, potiùs de eligente, quàm de electis, ſiquidem vocatur deſiderium phraſi hebræa, cum ſit res maximè deſiderata, ut Pſ. 21, 3. deſiderium pro re deſiderabili ponitur, & aliàs Hebræi peculiari quodam linguæ idiotiſmo res vel perſonas deſiderabiles maximè, nominant res vel viros deſiderij ſeu deſideriorum Eſd. 8, 27. Gen. 27, 15 Dan. 9, 23. 2. Chron. 20, 25. & 32, 27. & 36, 10. 19 Pſ. 106. 24 Jerem. 3, 19. & 12, 10. & 25, 34. Ezech. 26, 12. Dan. 10, 3. 11. 19. & 11, 8. 37. 43. Hoſ. 13, 5. Amos 5, 11. Nahum 2, 10. Zach. 7, 14. & abſtractum pro concreto poſitum ſuperlativum innuere jam ſuprà aliquoties demonſtratum eſt. Exempla vide Gen. 3, 6 & 11, 34. & 27, 2, 17. & 43, 11. Pſal. 10, 15. & 67, 5. Dan. 10, 11. 19. Eccleſ. 10, 3. Exod. 12, 42. & 17, 12 Joel. 2, 3. & 3, 17. Marc. 13, 19 Amos 5, 11. Matth. 24, 15 2. Cor. 5, 21. Eph. 5, 3. Coloſſ. 1, 13.

Deſideriũ.

Abſtractũ pro concreto.

Id a. nunc reſtat, ut oſtendamus, cum loquatur hoc loco propheta de adventu Chriſti primo in carnem, quē valde anxiè expetebant veteres Gen. 4, 1. Luc. 10, 24 Joh. 8, 56. quomodo Paulus hoc dictum rectè uſurpare poſsit, quum adducat illud, Heb. 12, 26. 27. (ut pleriq; putant interpretes) ad ſecundum Chriſti adventum probandũ, qui erit ad judicium. Quod ut explicetur, hæc notanda ſunt. Hortatur ibi apoſtolus ad ſpei noſtræ confeſsionem, ejusq; conſequendæ modum oſtendit, qui eſt, ut Chriſto doctori & Prophetæ noſtro adhæreamus, ejusq; verba ad nos

Pauli allegatio Hebr. 12. conciliatur.

Scopus apoſtoli, & hortatio.

mos loquentis non aſpernemur, quum longè meliora loquatur quâm Abel v. 24. Hujus hortationis argumenta afferuntur duo, unum ex comparatis, à minus ad magis, quando Moſen cum Chriſto, & eos, qui Moſen aſpernati ſunt, confert cum iis, qui Chriſtum ipſum, cujus ille tantùm ſervus fuit, averſantur, ut in eadem epiſtola idem apoſtolus colligit cap. 2, 1. 2. 3. & 3, 3. & 10, 21. præcipuè quum ille loquutus ſit in terris, hic loquatur jam ex cœlis v. 25. alterum â comparatione ſignorum adjunctorum & conſequentium ex vocis illius majeſtate, nempè quod tunc, quum Moſes Dei verbis loqueretur, vox Dei concuſsit ſaltem terram, nunc verò ad patefaciendum Evangelium olim promiſſus & nunc exhibitus Meſsias, quando ſuam legationem obit, præterea etiam cœlum concutiat v. 26. ut quondam Haggæus prædixerat. quod argumentum eſt efficaciſsimum, ut homines libenter & cū magna reverentia Chriſti verbum accipiant in N. T. quippe in quo completum, quod olim promiſſum in V. quemadmodum pluribus hoc ipſum Franciſcus Junius (ex quo pleraq; hæc ad conciliationem neceſſaria traduximos) lib. 3. ſacrorū parallelorum perſequitur. Unde facilè patet, quod apoſtolus in his verbis ac verſibus de extremo Chriſti adventu non agat, quem in ſequentibus verſibꝰ illis dicit eſſe formidandum, qui cum in primo in carnem & ſpirituali per verbum & ſacramenta inſtituto adventu neglexerunt, & proinde aptiſsimè eo teſtimonio uſus eſt.

Eius argumenta duo. *1.* *2.* *De ultimo Chriſti adventu non agit.*

Verſ. 8. Atq; hactenꝰ quarta noſtri prophetæ hortantis, ut in cœpto opere alacriter pergant Judæi, declarata eſt ratio: quinta porro eſt contra inopiæ terriculamentū directa. Neq; eſt quod prætendatis, vobis non eſſe tantum

5. Ratio, à Dei αὐταρκείᾳ.

divitiarum,unde tam ſumptuoſum erigere poſsitis ædificium,quia omnes divitiæ,inquit Deus, meæ ſunt, & ego ſuppeditabo neceſſaria, ſi qua deſunt, & quicquid vobis ſupereſt,à me datum eſt.Nam quod illa prior domus fuit auro &argento valde ornata;non eſt quod quempiã afficiat,ſiquidem illa non minus jam ſunt mei juris,quàm olim,ideoq́ dare poſſem, ſi vellem, & proinde ſi alius promitteret,ſe daturum ſumptus,meritò dubitare poteratis, an ille ita abundet divitiis,ut rem tantam poſsitpræſtare: Verum me promittente,cujus ſunt omnia,quæ poteſt ſupereſſe dubitandi cauſa? *Meum eſt argentum,meum eſt aurũ, dictum Jehovæ* Domini *exercituum,* & proinde pro meo in illas divitias imperio advocare, ſi vellem, faciiè poſſem.

Verſ. 9.] Jam verò quum externa illa non ſpectem, neq́ curem, quid vos propterea animo angimini,quod abſint. ecce de meo longè meliorem & glorioſiorem huic domui (quæ eſt ſexta ratio) additurus ſum ornatum, ſiquidem per Chriſtum gratiſsimum & deſideratiſſimum omnibus piis liberatorem præſentem, *major futura eſt gloria domus hujus poſterioris, quàm illius prioris,* cùm hîc umbra, ibi verò corpus ſit, *ait Jehova* Dominus *exercituum.* Quod membrum licet varij variè interpretentur, & inprimis Ribera de templo ab Herode ædificato,quod valdè, externum ornatum ſi ſpectes, fuit illuſtre, nobis tamen cum patribus, & inprimis Auguſtino l. 18.C.D. c.35. & 45. & 48. placet hoc membrum, ubi promittitur major decor &gloria,de Chriſto accipere,qui eſt rex gloriæ Pſ. 24,7.8. & per eum ſolum vera ſua templis conſtat gloria Pſ. 26,8.q d. quid vos aurum & argentum, aliaque ad magnificentiam externam facientia ſpectatis, potius ad Chriſtum, omnis gloriæ autorem, qui in-

6.Ratio, à majori gloriâ.

templi ſecundi,

Non ab Herode exſtructi.

hoc templo tandem eſt affuturus, oculos fidei animosq́ convertite, & huc intendite. atq́ ita cum divitiarum fit mentio ac gloriæ non comparatio in pari, ſed â minus ad magis inſtituitur, atq́ inde argumentum deſumitur id quod etiam membrum ſequens, (in quo eſt ſeptima ratio, â beneficiò Meſsiæ venientis præcipuè, pace ſcilicet æterna deſumpta) probat, nam *in hoc loco* per Chriſtum ſanctificato, & ubi ille eſt fide acceptus, Rom. 5, 1. *diſponam pacem*, quia ipſe ſolus eſt vera pax Mich. 5, 5. & regnum ejus eſt Juſtitia, pax & gaudium in ſpiritu ſancto Rom. 14, 17. *dictum Jehovæ* domini *exercituum*, id quod de templi Herodis externâ gloriâ planè dici nequit, quippe in quo hactenꝰ conſiderato multi exorti ſunt tumultus, imò cædes multæ factæ, ut apud Gualtherum in hunc locum videre eſt. Et quia res plana eſt, de templi Herodis externa gloria hîc non agi, in Ribera refutando non erimus prolixiores, cùm ipſe (poſtquam valde prolixè & fruſtra conatus erat ſuam probare ſententiam, de externâ gloria hic agi) de pace ſpirituali hoc, quod ſequitur in eodem v. 9. interpretari cogatur num. 53. contra quem tum notandum eſt id, quod alibi â noſtris & Calvinianis eſt demonſtratum, uniuſcujusq́ loci biblici tantùm unū literalem eſſe ſenſum. Quod verò idem tam operosè ex hiſtoricis probat, contra ſuos quoq́ ſociennos, ac præcipuè Eckium, longè magnificentius templum ab Herode fuiſſe exſtructum, quàm fuerat non tantùm hoc, cui ædificando jam incubuerunt Judæi, ſed etiam prius â Salomone exſtructum, nos qui id ſimpliciter non negamꝰ, nō attinet vel attingit, qui tantùm hoc petimus certis rationibꝰ demonſtrari, illā gloriam externā hîc à Deo ædificātibꝰ ſecundum templū promitti. Nam quod is vel palmarium

7. Ratio, à pace æternâ.

Quæ non fuit in templo Herodis.

Unius loci unus ſenſus.

rium ſibi ducit, valde fragile eſt argumentum, quod alias non potuiſſent inde ædificantes excitari. Scimus n. quod prophetæ, ubi verum ſolatium & incitamentum volunt ponere, à rebus externis ad Chriſtum auditores ſuos traducant, ut ſuprà ſæpius oſtenſum confidimus. Et fortius urget pios promiſſio de ſpiritualibus bonis, eorumq́ fundamento Chriſto, quàm de terrenis & corporalibus, quæ norunt peritura eſſe omnia. Adde, quod Riberæ propoſito planè contrarietur illa adducta ratio, & ſine dubio illam (ſi à propheta eſſet data) Judæi invertiſſent ratiocinationem: ædificate hoc templum, quia Herodes illud magnam partem diruet, & poſtea magnificentiùs eriget ac ornabit; quin imò advertiſſent, ſi ita ſe res habet, nos fruſtra in hoc exſtruendo non defatigabimur, quia eſt ex parte deſtruendum, & per Herodem ſuo tempore hoc reſtaurandum, cui libenter id negotij damus. Deniq́ nondum illa omnia ſunt demonſtrata apud Riberam, quomodo tum hæc gloria verè ſit hujus domus ſecundæ ac poſterioris, ut dicit propheta, ac non potius tertiæ ac poſtremæ, ſi verum dicit Jeſuita. Ubi poteram plura; ſed cui bono talibus inhærere, quæ ignorantur ſine damno?

Ad Chriſtum homines deducunt prophetæ.

Ratio Riberæ invertitur.

LOCI COMMUNES.

Ex verſu 1.]

Fuit verbum Jehovæ] Quia Eccleſia nunc voluntatem Dei cognoſcit in ſacris literis, meritò ad eas attendit 2. Pet. 1, 19. Eſ. 8, 20. Luc. 16, 29. quandoquidem ut olim Deus varijs modis locutus eſt, ſic tandem in fine ſeculorum locutus eſt nobis in filio ſuo, ejusq́ apoſtolis Hebr. 1, 1.

Scriptura attendenda.

Ex verſu 2.]

Alloquere] Ex occaſione, quâ permotos propheta ex

man-

mandato Dei hanc concionem habuit, diſcimus, quod diabolus varios rationes ſemper excogitet, quibus Dei cultum remoretur; nunc vi per tyrannos, nunc technis & erroribus per hæreticos; dormientibus n. hominibus ille omnis generis inter triticum ſeminat *Zizania* Matt. *13,25.* quemadmodum in præcedenti & hoc capite pluribus demonſtratur, quomodo ædificationi templi impedimenta objecerit plurima.

Diabolus variis modis pietatem impedit.

Ex verſu 3.]

Quis inter vos, qui viderit domum priorem? qualem nunc videtis, nonne ad illam tanquam nihil eſt?] Eccleſia (cujus tēplum Jeroſolymitanum fuit typus quidam) in his terris eſt quaſi nihil ad illam gloriam, quæ in cœlis olim eſt ſecutura, & à Chriſto verè pacificatore noſtro parta 1. Cor. 13,12. & 15,28. 1. Joh. 3,2. quemadmodum variis rebus in his terris longe optimis adumbratur Apoc. 21. & 22. capitibus.

Major gloria erit in cœlis.

Ex verſu 4.]

I. *Attamen nunc confirmare*] Etſi non ſemper eventꝰ noſtris votis reſpondet, tamen ne propterea vocationem deſeramus, ſed ſedulò pergamus, ſperantes non fore laborē noſtrum inanem in Domino 1. Cor. 15,58. inprimis verò in pietatis curſu ne delaſſemur aut ſubſiſtamus Luc. 18, 1. & 17,31. 32. & 9,62. ſed juxta Pauli monitum 1. Cor. 9, 24. & exemplum Phil. 3,14. 2. Tim. 4, 7. ita curramus, ut ad metam optatam perveniamus, reportantes finem fidei noſtræ ſalutem animarum 1 Petr. 1,8. Proinde in calamitatibus ne deſperemꝰ, Rom. 5, 2. 3. 4. quippe non dignis, quæ conferantur cū gloria revelanda in nobis Rom. 8,18. cum hæc oppreſsio noſtra momentanea & levis excellenter

Ne delaſſemur malis.

Quum reſtet præmium,

excellentis gloriæ pondus, quod æternum eſt, in nobis efficiat 2.Cor.4,17: ſi modo fide validi fiamus ex imbecillis Hebr.11,34. quod quomodo fieri debeat, oſtendit Paulꝰ Eph. 6, 10. 11. Deo igitur uni eſt firmiter confidendum, cum de ejus voluntate conſtat, etiamſi rationi varia obſtare videntur impedimenta, quoniam hæc ille vult & poteſt removere Pſ.37, 3.4.5. & 27,14. & 139, 5.6.

Et ſolatiũ, Deum adeſſe ſuis.

II. *Sum enim vobiſcum.*] Unum hoc omnibus pijs efficaciſsimum adverſus omnes calamitates reſtat ſolatium, quod Deus ſit cum illis in omnibus malis Eſa.43,1. 2, 3. ut promiſit veraciter Pſal. 91, 15. & ſæpe præſtitit efficaciter, Moſi Exod. 4, 12. filiis Iſrael Exod.14, 13. Num. 14, 9. Davidi Pſal. 118, 6. ſociis Danielis Dan. 3, 17. 28. Paulo Actor. 23, 11. Quia autem Deum habentem omnia poſsidet, quid ipſi deeſſet? Pſ. 73, 25. 26. ſicut & Paulus juſtificatos in Deo gloriari docuit Rom. 8, 31. 32 hic n. non relinquet ſuos unquam orphanos Joh. 14, 18. ſed aderit ipſis Matth. 28, 20. & in cordibus piorum cruci ſubjectorum acclamat per ſpiritum ſanctum, ut olim Conſtantino Magno, In hoc vinces Car. Chron. lib.3. Rom. 8, 15. 16. 26, 26. 37.

Ex verſu 5.]

Chriſtus mediator.

λόγος.

I. *Cum VERBO.*] Deus per Chriſtum non placatus eſt ignis conſumens Deut.4,24. per Chriſtum a. reconciliatꝰ eſt noſter pater 2. Cor. 5,19. 20. Joh. 20, 17. qui Chriſtus factus mediator, 1. Tim. 2,5. cũ aliis de cauſis (quos nunc prætereo) tum etiam propterea vocatur λόγος & verbum, quod & patris cœleſtis verbum ad nos detulerit cælitùs, tam per prophetas, & alios modos ſeu media, quibus variis olim uſus eſt, quàm immediate in V. T. loquens cum

patri-

patribus ἄσαρκος, & in N.T. explicans Dei patris de nobis ſalvandis voluntatem ἔνσαρκος Heb.1,1. Joh.1,18. & ſemper piorum verbum ſeu preces viciſsim deferat ad patrẽ ſuum intercedens pro nobis ut fidelis noſter advocatus 1. Joh. 2,1. qui eſt angelus ille, qui offert ſuffitus cum precibus ſanctorum omnium Apoc. 8,3. & quum noſtri tumices coram Deo fœtent, putruerunt & contabuerunt Pſ. 38,6. Chriſtus ſe offert Deo patri oblationem & victimam in odorem bonæ fragrantiæ Eph. 5, 2. qui eſt illi verus Benjamin, hoc eſt, ſi nomen interpreteris, filius dextræ, regi regum nos reddens acceptos. Confer Gen. 42, 20. 34. & 43, 3. Rom. 8. 34.

II. *Quo pepigeram*] Per Chriſtum Deus fœdus nobiſcum inijt, ſe fore Deum noſtrum Gen. 17,4. ſiquidem Chriſtus eſt ille, quem potiſsimum reſpiciebat circumciſio, & de multiplicatione ſeminis promiſsio v. 6. 7. 8. & per cuj9 verbum ac Sacramenta circumciditur cor Deut. 30,6. Col. 2, 11. diſponitur opus noſtrum in veritate, & fœd9 perpetuũ pangitur nobiſcum Eſ. 61, 8. Hoſ. 2,18,19. 20. Quænam verò in hoc fœdere per Chriſtum nobiſcum inito promittantur, paucis indicatur, Eſ. 59,21. Ezech. 37,26. Jer. 31,31. 32. & 33,20. 21. Illud autem non omittendum, quod hujus pacti & fœderis, ejusq́; bonorum tantùm fiant participes illi, qui ex hujus mundi Ægypto tenebroſa egrediuntur, h.e. peccatis renunciant & piè vivunt Apoc. 11, 8. & 18, 4. *Chriſtus in fœdere comprehenſus.*

III. *Et ſpiritu meo ſtante in vobis.*] Spiritus S. dona non tantùm dantur hominibus, ſed & ipſe habitat in corde credentium, ut perſona, ſeu, nõ modò effectivè eſt in ſanctis, ſed etiam quod ad ſubſtantiam, quod contra quoſdã errones notandum, de quibus Lombardus lib. 1 diſtin. 14. lit. C. & D. Chemnitius part. 1. L. C. L. 3. cap. 4. memb. 6. *Spiritus S. ipſe datur credentibus.*

Stare

Stare quo modo dicatur. Stare verò cum hic dicitur Spiritus S. nec id ſua caret emphaſi, nempe notantur, quod & ille ſtet in conſpectu Dei intercedens pro nobis Rom. 8, 26. & ſtare pios homines ſub cruce faciat, ne ſuccumbant. Roman. 5, 2. 5. Phil. 1, 27. quemadmodum eandem ob cauſam, & quod ad juvandum promptus ſit Chriſtus, ſtare dicitur Zach. 1, 8. Act. 7, 55.

Ex verſu 6.]

Diuturnũ Deo non eſt diurnum. I. *Adhuc ſemel parum illud modicum.*] Quod nobis videtur diuturnum, Deo revera eſt modicũ, quando ſcriptura nobis condeſcendens de eo loquitur, ac ſi eſſet ſub tempore Eſa. 54, 7. 8. & 27, 1. Pſ. 30, 6. 2. Cor. 4, 17. Joh. 16, 15. Pſ. 135, 14. nam reſpectu æternitatis, quam Deus inhabitat, etjam vita longa vix momentum eſt Pſ. 90, 4. Soletur nos illud qui nunc dolorem quidẽ habemus, quia paulò poſt illud nobis obtinget gaudium, quod nunquam à nobis tolletur Joh. 16, 22. Si n. coram Domino mille anni ſunt quaſi dies unus, 2. Pet. 3, 8. cogita ſaltem, quàm exigua temporis in hac proportione futura ſit particula, quæ nobis longus ejus videtur tractus Sir. 18, 8. ut quum eſt Joſeph tres annos in carcere Gen. 41, 1. David ſeptennium in exilio 1 Sam. 1. c. 17. uſq; ad finem libri. Æneas octo annos paralyſi afflictus act 9, 33. mulier 12. annos laborans profluvio ſanguinis Matth. 9, 20. alia fœmina octodecim annos incurva Luc. 13, 11. vir triginta octo annos ægrotans Joh. 5, 5. Judæi quadraginta annos in deſerto vagantes Num. 14, 33. & ſeptuaginta annos in captivitate Babylonicà detenti Jerem. 25, 12. Jacob centum & triginta annos cum malis conflictans Gen. 47, 9.

Exempla diu afflictorum.

II. *Commoturus ſum cœlos.*] Ut Deus ſuos juvet, etiam ipſos cœlos, & quæcunq; ſunt in mundo, commovet Pſ. 18, 8. &c. confer quæ habentur Sap. 5, 17. 18. 19 &c.

[Ex verſu 7.]

I. *Commoturus ſum gentes*] Eccleſiæ propagatio & cōſervatio eſt ſolius Dei opus Pſ. 2,6. & 110,2. Eſ. 32,1. & 35,1. ad quam in N. T. etiam gentes omnino pertinent & accedunt Eph. 2,12. ut ſuprà aliquoties eſt declaratum. *Eccleſiam Deus conſervat.*

II. *Deſiderium omnium gentium*] Chriſtus eſt revera ille, quem voluerunt videre reges in V. T. Luc. 10, 24. & qui expectandꝰ fuerat Matt. 11. 3. quem cum deſiderio maximo expetit Jac. Gen. 49,18. cùm ſit multò pulchrior filiis hominum Pſ. 45, 3. Neq; hîc obſtat, quod paucæ gentes Chriſtum deſideraverint, cùm pleræq; eum ignoraverint, quia poteſt hoc etiam de Judæis intelligi, qui illa promiſsione Abrahæ factâ comprehenduntur, In tuo ſemine benedicentur omnes gentes; vel dici poteſt, prophetam loqui de jure, quod ſit is, qui ſi rectè noſceretur, ab omnibus maximè appeteretur: objectio autem dicit de facto. Quando a. Chriſtus dicitur deſiderium, monemur, quid maximè ſit deſiderandum, nempe Chriſtus cum ſuis bonis, ut quotidie cum Eccleſia ſuſpiremus ex Cantico Canticorum: veni, trahe me poſt te. Sed vide mundum, qui deſiderat divitias, honores, voluptates. *Chriſtus deſideratus.* *Obj.* *R.*

III. *Impleturꝰ domū hanc gloriâ*] Gloria, de qua loquitur propheta, per Chriſtū deſiderium illud verum & ſalutare gentium, Judæis obtigit, & quia hic in ſecundo templo venire debuit, jampridem eum veniſſe, contra Judæos certiſsimè vel hoc ſolo argumento evincimus, quoniam illud per Titum devaſtatū perijt. Syllogiſmo majoris evidentiæ gratia rem proponemꝰ: Ante excidiū templi ſecundi, quod digito cōmonſtrabat Haggæꝰ, venire Chriſtus debuit, Hag. 2,8,10. Mal. 3,1. Sed jam ab annis 1580. nō *Chriſtus venit.*

eſt ante exidium templi ſecundi. E. Majoris Connexio probatur ex hoc ipſo textu, quia in ipſo templo ſecundo ſe manifeſtaturus & gloriâ illud impleturus erat. Minor ex hiſtoriâ Joſephi & aliorum notiſsima eſt, nec ab ipſis Judæis negari poteſt, qui quod olim hoc dictum de Meſſia interpretati ſint ex ſcriptis ipſorum probavit *Dn. D. Helvicus*, epelencho Judaico ſecundo, quem vide.

Ex verſu 8.]

Divitiæ ſunt Dei,

Meum eſt argentum] Dei, qui creavit omnia ex nihilo; ſunt omnes huj9 mũdi theſauri ac divitiæ 1. Chron. 29, 11. 12. & ille dat, cui vult, ex ſua manu Gen. 31, 9. Prov. 10, 22. & 22, 2. Pſ. 145, 15. 16. ſuis verò, ne animum apponant Pſ. 62, 11. aut à regno cœlorum abducantur nimiâ earum curâ Luc. 8, 14. Matth. 6, 24. (ſiquidem propter humanam infirmitatem, quæ potiùs ijs, quæ videntur, quàm quæ non videntur & creduntur, nititur, divites difficulter ſalvantur Matth. 19, 23. Marc. 10, 23. 24. Luc. 18, 24.) tantum dat demenſum Prov. 30, 8. quantum ijs ſufficit ad victum & amictum 1. Tim. 6, 8. quo & illi acquieſcunt v. 6. 8. cùm ſciant, quod tamen Deus ſibi reliquerit defendendum populum pauperem & egenum, qui ſe recipit ad ejus nomen Soph. 3, 12.

Et à Deo diſpenſantur.

Ex verſu 9.]

Gloria vera.

I. *Major eſt futura gloria domus hujus*] Nulla major corã Deo angelisq́ ſanctis poteſt eſſe gloria, quàm gratioſa regis gloriæ præſentia Pſ. 24, 7. 8. & bene illis, quibus iſte favebit, cùm venerit olim in ſua gloria Matth. 25, 31. quia & hujus regis æternam videbunt gloriam Ioh. 17, 24. & tantã habebunt ipſi, quantam nulla lingua profari poteſt 2. Cor. 4, 17. 1. Cor. 15, 40. quàm cũ pij recogitant, etiam in medijs malis gloriantur Rom. 5, 2. Si n. beati prædicantur

ſervi

ſervi Salomonis, quod audiverint ejus ſapientiam 1. Reg. 10, 8. multo, imo infinitis modis beatiores erunt, qui Deum videbunt à facie ad faciem 1. Cor. 13, 12. 1. Joh. 3, 2. & cum Chriſto erunt jugiter 1. Theſſ. 4, 17.

II. *Nam in loco hoc diſponam pacem*] Pax vera & ſolida tantùm eſt in Deo Pſ. 62. Joh. 16, 33. eamq; tum demum conſequimur, quando domum Dei ſedulò frequentamus Pſ. 73, 17. 28. & 131, 2. 3. & 122, 1, 6. 7. 8. quia pax multa eſt diligentibus legem Domini, nec eſt illis offendiculum, puta quod pacem illam interturbet Pſal. 119. 165. Contrà verò improbis nulla eſt pax Eſa. 48, 22. & 57, 21. 25. & 59, 8. quod alibi oſtenſum latiùs.

Pax vera piis.

PARS SECUNDA.

Verſ. 10,] Nunc ad ſequentia pergimus, in quibus habetur ſumma concionis quartæ ab Haggæo habitæ, cujus hoc eſt exordium ſolenne. *Vigeſimo quarto* die, *noni* menſis (ita enim ex ſuperioribus, alijsq; locis pluribus, conciſaq; loquendi Hebræorum conſuetudine ellipſes duæ ſubſtantivorum ſupplendæ ſunt Buxt. theſaur. p. 315.) *anno ſecundo Darij, fuit verbum Jehovæ per Haggæum prophetam dicendo* vid. ſup. c. 1. v. 1. Occaſionē autem huic ſermoni habendo præbuit mala Judæorum de externâ ſanctitate animo concepta opinio, quam ſimilitudine â rebus ſacris & in lege explicatis ſumpta Haggæus refutat, ut oſtendat Judæorum ſacrificia, quæ hactenus negligentes templi inſtaurationem offerebant, Deo non placere, ſed polluta eſſe, Deoq; non probari, quum homines illi non placeant Deo propter inobedientiam.

Ellipſis duorum ſubſtantivorum.

Occaſio duorum typorum.

Verſ. 11] Et quia ſacerdotum erat & de lege conſulentibus reſpondere; Lev. 10, 10. 11. Deut. 33, 10. & vitia ac erro-

res auditorum reprehendere, idq́; factum non erat, illis potiſsimùm duos hujus rei typos ex lege vult Deus proponi, ut inde ipſi cum alijs erudiantur. *Sic ait Jehova* Dominus *exercituum, interroga jam ſacerdotes de lege dicendo.* Ubi obiter, præter ſolitũ, libet perſtringere Bellarminũ, ejusq́; indicare inſcitiam dicam an malitiam? qui lib. 3. de verbo Dei cap. 4. (mihi) p. 219. ex hoc dicto vult probare, planè non eſſe privatorum hominum, judicare de ſententia legis Domini, cum judex veri ſenſus ſcripturæ & omnium controverſiarum ſit Eccleſia, i.e. Pontifex cum Concilio, ipſo ibidem interprete: Annon n. videt Jeſuita, quod hi ſacerdotes à propheta conſulendi reprehendantur, negligentiæ in officio accuſentur, nec fuerint concilium, neq́; ex ſuo ingenio interpretationes fingere debuerint, ſed ſimpliciter ad legem ſeu ſcripturam alligati fuerint, ut de lege conſulentibus ſecundum hanc in rebꝰ dubijs reſponderent. quæ verò hæc eſt conſequentia? in rebus dubijs, in V. T. præſertim ceremonialibꝰ, conſulẽdi erant ſacerdotes, qui ex verbo Dei revelato cogebantur reſponſa dare. Ergò in dictis ſcripturæ clariſsimis omnibus, ſemper, etiam in N. T. ille tantùm ſenſus eorum genuinus erit, quem ſolus Papa cum Concilio præter & cõtra ſcripturam plerumq́; fingit? Item, hi ſacerdotes negligẽtiæ in officio rei peragũtur, cum ipſis quæſtio hæc præſens à propheta proponitur. E. Papæ Romani cũ Concilio hîc ſtabilitur autoritas? nihilo n. magis hæc pertinent ad Papam, quam iſte ad ſacerdotes V. T. & multis modis vitioſa eſt hæc collectio, quod nunc indice digito indicare mihi ſufficit, qui controverſias in Commentariis nõ libens tracto, & dictorum obſcuriorum (nam clariora ad ſalutem ſcitu neceſſaria ipſi, ſi volunt, facilè intelligunt)

Bellarmini corruptio hujus loci detegitur.

gunt) ſenſum laicis à verbi divini miniſtris, ejusq́; veris interpretibus omninò petendum eſſe libens admitto, qui tamen non ſunt propterea Papa & Concilium.

Verſ. 12.] Sed redeamus ad textum, in quo jam porrò typi duo proponuntur, prior hoc v. 12. cujus ſumma eſt & ſcopus, hominem ex contactu rei ſacræ non trahere ſanctitatem illam. Poſterior v. 13. cujus ſumma: ſi homo immundus ſit, tantum abfore, ut ſanctitatem ex attactu rei ſacræ percipiat, ut contrà rem ſanctam ipſe impuraturus ſit. Si a. habent verba textus: *En, tulerit aliquis carnem ſanctam* ex aliquâ victimâ, quæ Deo immolata & jam conſecrata eſt, *in alâ veſtis ſuæ*, in orâ aut laciniâ veſtimenti involutam geſtet, quam ipſi à victimâ abſciſſam licet comedere, *ſi tetigerit* illâ ſuffarcinatâ alâ ſuâ *panem aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut ullum cibum, an ſanctificabitur ipſe* homo ex geſtatione & cõtactu iſtò rei ſanctæ, & num per eum etiam porrò ſanctificabitur res alia, quam tetigerit? *cui reſpondentes ſacerdotes dixerunt, non*, quia veſtis quidem ſanctificatur, juxta illud Levit. 6, 11. 20. non autem veſtis fartum ſeu corpus, aliavè res prophana. Nam ut nudus contactus ſanctificare hominem non poteſt, ita multò minus ſequitur aliqua ſanctificatio, ſi quod involucrum ſit, quod contactum immediatum prohibeat vel impediat.

Typorum borum Summa.

Carnem ſanctam geſtans

Non ſanctificat, quæ tangit.

Verſ. 13.] *Deinde dixit Haggæus: ſi tetigerit immundus ex cadavere quicquam iſtorum*, de quibus v. 12. panis nempe, pulmenti, vini, olei, cibi, *anne immundum erit illud*, quod tetigit? *cui reſpondentes ſacerdotes dixerunt, immundum erit*, quia ipſe immundus expreſsè, quæ tangit, in lege polluere dicitur, & à ſacrorũ communione arcetur, donec legali expiatione mundatus fuerit. Inſpice Levit. 11, 24. & ſeqq. & 15, 4. &c.

Immundus polluit, quæ tangit.

15,4.&c.Num.9,10.& 19,11.13.&c. adeo verum eſt, quod nihil inanimum(quales ſunt ritus externi & templum etjam) verè ſanctificet animatum hominem, ut contrà ipſis pollutus animus polluat omnia, ideoq; (ſequitur n. in textu ſimilitudinis & typorum hactenus declaratorum applicatio) nullam ſanctitatem ex altari ſancto, aut reb9 Deo ſanctificatis, quippe inanimatis, Judæi animati & rationales creaturæ percipient, quia impuri ſunt animis, & impurant ipſi reliqua omnia, non ſecus ac illi, qui ex cadavere impuritatem contraxerunt. Num.5,2. & ex cœtu reliquorum corã Deo apparentium erant removendi.

Verſ. 14. *Reſpondens Haggæus dixit* in perſonà legantis Dei; *Ita populus iſte, & ita gens iſta coram me,* hacten9 meum mandatum de ædificando templo datum negligens, & ſacrificia nihilominus offerens, *dictum Jehovæ*, quia per inobedientiam ſuam erant polluti, ac â cultu Dei vero alieni qui eſt in animo, Deo ſe dedenti, & qui ſolus immunditiem expiare poteſt, & proinde hi mente impuri nullam ex ſacris ſuis ſanctificationem percipiebant, ſed potius illâ ſuo contactu polluebant, *& ita totum opus manuum iſtorum, imò quod obtulerunt ibi*, in altari Jehovæ, quod jampridem exſtruxerant Eſd. 3, 2. *immundum fuit*, quomodo alias ab impijs non ritè, puta ſine fide, oblata Deus reprehendit ſacrificia, quæ alias ſeverè mandaverat, qua de re vide quæ dicta ſunt Amos 5,21.22.23. Quæ omnia propterea dicit propheta, ut depoſitâ inani ſacrorum fiduciâ animi puritatem ſectentur, & cultum Deo exhibeant ſpiritualem, quo ſolo placari poteſt in Chriſto.

Sacrificia ſine fide non placent Deo.

Verſ.15.] Ne verò hinc novam cunctandi occaſionem Judæi arriperent, ut qui fruſtra in tẽplo ædificando ſumptus

ptus eſſent facturi, operamq́ ſuam inaniter collocaturi, ſi nulla ex ſacris externis ad ipſos redundet utilitas, redit propheta ad inſtitutum, & hortatur, ut templum ædificent, cùm Deus id mandet, & non propterea deſiſtant à cœpto opere, inprimis quia Deus id velit promoveri, in quo colatur, illudq́ ſtudium omni benedictionum (quas hactenus averterunt inobedientes) genere remuneraturus ſit, ut ita ſuam hortationem confirmet propheta ab adminiſtratione judiciorum Dei, & eventu ipſo, ut ſup. c. 1. v. 5. 6. quod ut meliùs animadvertatur, proponitur per antitheſin. Hactenus neglectâ templi exſtructione à Deo eſtis puniti, nunc verò op9 aggreſsi benedictionem Dei ſentitis. Idcircò quicquid retrò geſtum eſt, mente complectimini, ut ſcientes cauſam infelicitatis, quæ vos hactenus preſsit & vexavit, ſciatis quoq́ cauſam proſperitatis, quæ vos deinceps beabit, ut ita collatione ſuperiorum calamitatum, quæ ceſſantibus fuerant immiſſæ & præſentium futurarumq́ benedictionum, quæ operantibus ſunt promiſſæ & exhibitæ, ſtrenuè pergatis ac non deficiatis. *Nunc igitur adhibete animum veſtrum ab hoc die ad eos* ſurſum in memoriam regrediendo, *qui præceſſerunt ex quo nondum impoſitus fuit lapis lapidi in templo Jehovæ,* tum ſemper veſtra vos fefellit opinio, ſpem mentita ſeges, voto haud reſpondit avari agricolæ.

Negligentes puniuntur, diligentes juvantur.

Verſ. 16. Ad ſummam maledictionem pro ſperatâ benedictione ubiq́ reportaſtis, *ex quo ſunt dies illi, ſi quis venit ad acervum vicenûm* modiorum, *is* demum ſaltem *eſt* dimidiâ ſui parte imminut9. *Si quis venit ad lacum ſub torculari* eâ ſpe, *ut exhauriat quinquagenas menſuras, vicenarum* tantùm *eſt,* & ultra dimidium ſpem factam fruſtratur. Ubi Lutheri verſio valde perſpicua; Wen einer zum Kornhauffen kam/

Maledicto & penuria,

kam / der zwentzig Maß oder Scheffel haben ſolt / ſo waren kaum zehen da / kam er zur Kelter vnd meinet / funfftzig Eimer zu ſchöpffen / ſo waren kaum zwentzig da.

Verſ. 17.] Præterea eandem propter inobedientiam veſtram, quæ cauſa & fons pœnarum, *percuſſi vos uredine & rubigine, ac grandine totum opus manuum veſtrarum* perdidi & *nullus apud vos ad me* reverſus per pœnitentiam, *dictum Jehovæ.* Confer ſuprâ c. 1, 11. & præcipuè Amos 4, 6. 7. 8. 9. ubi hæc explicantur prolixiùs.

Malis afflicti non agunt pœnitentiam

Verſ. 18.] Hæc fuerunt hactenus tempora calamitoſa ante reſumptum ædificationis opus: Jam animo perpendite, quomodo jam vobiſcum ædificantib9 agatur. Et ne quis dicat, quis novit, num ſimus deinceps habituri meliùs, en promiſsionem lætam nomine Dei vobis ſubjicio. *Adhibite jam animum veſtrum à die hoc, ad eos, qui præceſſerunt, à die vigeſimo quarto menſis noni, inde à die, quo fundatum fuerat templum Jehovæ, adhibete,* inquam, *animum veſtrum* & diligentius hæc perpendite.

Sedulis in pietate Deus benedicit.

Verſ. 19.] *An adhuc ſemen,* quod fuit *in granario, adeoq; vitis & ficus & malus punica & olea non protulit?* nondum videtis, quomodo propter cœptum templi op9 promiſsionem divinam de benedictione in res omnes Deus compleat, qui hæc vobis dicit, & ſic porrò pergit, *certè ab hoc ipſo die illis omnibus benedicturus,* copiaq; rerũ omnium vos ſum beaturus. Lutheri verſio hîc iterum adeò dilucida, ut vice commentarij eſſe queat. Der Same ligt noch in der Scheuren / vnd tregt noch nichts / weder Weinſtöcke / Feygenbäume / Granatbäume / noch Olebäume / Aber von dieſem tage an wil ich ſegen gebẽ. Tantùm intereſt, quòd omnia de futuro explicet, quorum pars prior de præterito & præſenti

videtur eſſe intelligenda, ubi fruatur quisq; ſuo judicio, mihi feciſſe indicium, ſufficit, præcipue ubi non ita multùm intereſt, utro modo explices.

Quomodo probentur

LOCI COMMUNES.

Ex verſu 10.]

Quod Deus Prophetæ, & hic populo ſæpe loquitur de re eadem, monet, non dedecere verbi miniſtrum eadem de ijſdem ſæpe repetere, ut tantò meliùs infingantur memoriæ Phil. 3, 1. Hebr. 2, 1.

Eadem de ijſdem.

Ex verſu 11.]

Interroga jam ſacerdotes de lege.] Verbi miniſtros & Theologiæ profeſſores oportet ſcire legem, ut conſulentibus de ea reſpondere rectè queant: eam a. ſi ignorant, ſeipſos minùs idoneos ad tam arduum munus eſſe demonſtrant Tit. 1, 9. Confer ea, quæ dicta ſunt Soph. 3, 4. L. C. 2.

Oportet ſcire legẽ, qui de lege volunt reſpondere.

Ex verſu 12.]

I. *En tulerit aliquis carnem ſanctam &c.*] Nulla opera Ceremonialia placent Deo ſine moralibus, veraque animi pietate Eſ. 29, 13. Matth. 15, 8. 9. quod hodie etiamnum inter nos in tanta Evangelij luce velut noctuæ de die cæcutientes ignorant, qui ſine verâ cordis devotione, veroq; Dei timore nomen Dei habent crebrò in ore, manus complicant, crucis ſignum fingunt ac in aere pingunt, genua flectunt, caput in templis aperiunt, ad ſacram σύναξιν ſine ullâ fide aut propoſito emendandi vitam accedunt &c. quæ omnia (attende, qui ſoles talia detorquere, & neſcio cujus ſectæ dicentem inſimulare) quando ſunt internæ ac veræ pietatis externa indicia ut merentur coram Deo & hominibus piis laudem, quod contra Calvinianos notandum, ita cum ſunt NUDÆ &

Externi ritus ſine fide nil proſunt.

DÆ & à pietate vera alienæ Ceremoniæ, Deo & verè pijs ob hypocriſin ſunt exoſæ, quod contra Pontificios & nonnullos alios, apud nos quoq́, papizantes hactenus, obſervandum eſt. Quæ enim eſſe poteſt crucis evanidæ (quando abeſt vera fides in crucifixum) in corpore efficacia, ubi nulla in corde Dei memoria? ea autem in illis nulla eſt, qui mala opera multa faciunt, nec carnem ſuam cum affectibus & concupiſcentijs volunt crucifigere Gal. 5, 24. quid prodeſt capitis ad nomen Jeſu apertio, ubi nulla precantis vel concionem auſcultantis erga ipſum Chriſtum devotio? quæ certè nulla eſt in iis, qui ſunt in impiorum conſortio, id quod flagitiorum arguit multitudo. Et ſic de ceteris. Dicis, multi tamen hodie apud nos quoq́ etiam in hominibus diſſolute viventibus hæc probant? dicet hic propheta, non; niſi iſti qui cum ignariſsimis juxta verum ſciunt, & Matth. 15, 14. ſunt cœci cœcorũ duces, de his ipſis rebus rogat⁹ ait ille, qui eſt ipſa veritas. cum quo meritò hîc talib⁹ acclames: ô phariſæe cœce, purga primùm, quod eſt intra, ut id quoq́ quod extra eſt, purum fiat Matth. 23, 26. Non n. omnes, qui rem ſanctam tangunt, ſancti fiunt, ſed qui ſanctè & rectè: atqui indignè (ut de noſtris ſacris, in quibus etiam ſæpe peccatur, dicam) corpus Chriſti manducat, aut ſanguinem ejus indignè bibit, crimen læſæ majeſtatis divinæ, vel Paulo teſte, committit 1. Corinth. 11, 29. Tandem.

Crux ſine memoria crucifixi.

Capitis apertio ſine devotione

Non omnes ſancti, qui calcant limina templi.

Candor decet Theologos.

II. *Reſpondentes ſacerdotes dixerunt, Non.*] Quando hi ſacerdotes ſimpliciter per ITA & NON, reſpondent, docemur, candorem eos vel maximè decere, qui ſacra tractant, & non convenire illis, ut dicant malum bonum,

aut

aut aimas eſſe victuras, quæ non victuræ ſunt, de quo ſuprà. Sed etiam hoc notetur, quod benè poſſint, ac debeãt merito reſpondere, ubi caſus propoſitus eſt in ſacris expoſitus; aliàs meminerint illud ſalvatoris Luc. 12, 14. Quis me conſtituit judicem? aut illud, Matth. 22, 18. Quid me tentatis hypocritæ? *Ex verſu 13.*] *Reſpondeant de iis quæ ſunt in ſcriptura.*

Si tetigerit immundus, immundum erit.] Quia Deus ſanctus eſt, nil niſi ſanctum & impollutum, vel ſanguine Chriſti purgatum ei placet. Levit. 19, 2. 1. Tim. 1, 5. Hebr. 12, 14. 1. Petr. 1, 15. 16. 1. Joh. 1, 7. 1. Pet. 1, 19. Hebr. 9, 14. Apoc. 1, 5. 6. *Deo tantùm placent ſancta.*

Ex verſu 14.]

Ita populus iſte coram me.] Omnia ſunt munda mundis pollutis autem & incredulis nihil eſt mundum, ſed polluta eſt eorum & mens & conſcientia Tit. 1, 15. quum ſint abominandi & contumaces, & ad omne opus bonũ rejectanei ibid. v. 16. quâ de cauſa etiam ſacrificia â talibus oblata Deus rejicit, quæ ipſe offerri mandavit. Vide Mich. 6, 6. 7. *Ex verſu 15.*] *Immundis omnia immunda.*

Ab hoc die, ad eos, qui præceſſerunt, quando nondum lapis &c.] Cauſa omnium pœnarum eſt inobedientia. Ut n. Deus legem ſervantibus benedictionem promiſit, ſic eandem nefariè violantibus pœnas minatus eſt graviſsimas Lev. 26. Deut. 28. capp. quæ diligenter inculcanda ſunt, ut malis afflicti cogitemus, non eſſe malum in civitate, quod non fecerit Dominus Amos 3, 6. ad quem ſi verâ pœnitentia nos converterimus, pœnitet eum mali, quod cogitaverat porrò nobis facere Jerem. 18, 7. 8. *Ob inobedientiam Deus punit.*

Ex verſu 16.]

Si quis venit ad acervum &c Fames, rerumq; ad victum neceſſariarum penuria eſt una ex publicis calamitatibus à Deo *Fames eſt publica pœna.*

â Deo propter peccata publicè graſſantia immiſsis Ezech. 5,12. & 14,13. Conf. ſuperiùs dicta in c. 1. v. 5 & 6. Amos 4,6.

Ex verſu 17.]

Deus conqueritur homines pœnis non corrigi.

Nullus apud vos ad me reverſus eſt.] Quando homines nec calamitatibus velut realibus ire Dei concionibus excitantur ad pœnitentiam, Deus de illorum obſtinata malitia graviter conqueritur Amos. 4. in fine verſus 6.7.8.9.10. propterea enim immittuntur, ut in nos deſcendentes agamus pœnitentiam vide Jerem. 31, 18. 19. Hoſ. 6, 1. 2. Mich. 7, 9. Hoſ. 2, 6, 7. 2. Chron. 7,14. Sap. 12,2. Plura ſimilia dicta (ipſum enim ejus errorem, quem ibi probare conatur, noſtrum non facimus) vide apud Bellarm. lib. 2. de pœnit. c. 8 (mihi) pag. 168. 169.

Ex verſu 18.]

Pietas utilis.

Qui loci hic obſervari poterant, ſuprà aliquoties ſunt explicati, & hîc tantùm ἐπιμέτρου loco annectetur, verum eſſe, quod Paulus ſcribit, 1. Tim 4, 8. Pietas habet promiſsiones hujus & futuræ vitæ.

Ex verſu 19.]

Deus facit terram fertilem.

Ab hoc die benedicturus ſum.] Terræ fœcunditas, ſolius Dei donum eſt, qui parat frumentum, & coronat annum bonitatis ſuæ Pſal. 65, 10. 11. 12. 13. 14. dat frumentum, muſtum, oleum, exaudit cœlos ut ipſi exaudiant terram. Hoſ. 2, 8. 21. 22.

TERTIA PARS.

Verſ. 20] Hactenus propheta ad pleraq; quæ Judæis ædificantibus objici poterant de remoris atq; obſtaculis opus impedituris, reſpondit: unum adhuc reſtabat, quod piorum mentes non ſegniores modo reddere poterat, ſed & terrorem ac metum fortiſsimis incutere, horrendi

nimi.

almirum bellorum motus hinc inde excitati & excitandi, inter quos Eccleſiam poſſe ſalvam conſiſtere, videbatur eſſe ἐκ τῶν ἀδυνάτων. Huic quoq; inani terriculamento occurrit Deus per prophetam, ſingulari quadam concione, in quâ ſuos ſe defenſurum pollicetur, & futurum Judæorum ac gentium ſtatum in Eccleſia explicat, ut hujus conditionem in Chriſto felicem perpetuò fore pij inde colligant. Superiori concione abſolutâ eodem die *fuit verbum Jehovæ ſecundò ad Haggæum*, eodem, inquam, *vigeſimo quarto* die, menſis *noni* ſup. v. 10. ſic allocutus eſt prophetam Jehova, *dicendo:*

Bellorum motus.

Chriſtus ſedat.

Verſ. 21.] *Alloquere* nunc peculiariter *Zerubbabelem ducem Jehudæ, dicendo*, illum magiſtrum & eductorem populi ex captivitate Babylonicâ (ut nomē ipſum, interpretante Hieronymo & alijs, indicat, compoſitū ex זְהַב בָּבֶל ille eſt Magiſter Babyloniæ) quiq; propterea Chriſti eductoris ex captivitate Diabolicâ typum gerit optimum, & ut ille fuit dux Jehudæ, ſic Chriſtus dux ſeu potius rex Eccleſiæ, quæ eſt ſpiritualium Judæorum, hoc eſt, confeſſorum ejus verorum, qui & ipſe fuit de tribu Juda oriūdus Hebr. 7, 14. illum Zerubbabelem alloquere, his verbis contra illam tentationem de bellorum motibus firmato & conſolare: *Ego* Duus tuus certiſsimè *commoturus ſum cœlos & terram*; Meſsiamq; meum mundo promiſſum ſuo tempore exhibiturus ſuprà v. 6. 7. qui erit rex Eccleſiæ æternus, eamq; contra omnes hoſtes fortiter defendet.

Zerubbabel quid notet.

Chriſtus rex Iudæorum.

Verſ. 22.] Quod cùm ita ſit, quid metuitis, ne gentes vobis infenſæ hoc opus impediant, aut vos planè peſſundent: non ita, potiùs ipſæ (ſi non convertantur) à me evertentur, *ſubverſurus ſum ſolium regnorum*, tum ante

Regna alia evertit.

Chriſtum natum monarchiarum Perſicæ, Græcæq; potentiam frangam, easq; tollam, tum poſt cum aliorum regum ſolia evertam & præcipuè ſpiritualiter ſubjectam reddam omnem poteſtatem mundanam hominum per Evangelium & ſpiritum oris Chriſti converſorum 2. Cor. 10,5. 2. Theſſ. 2,8. cujus prophetiæ ut demonſtret certitudinem, idem aliquoties alijs verbis ſic repetit: *perditurus ſum firmitatem regnorum ipſarum gentium, ſubverſurus ſum currus & ſeſſores ejus* miraculo maximo, ut ſe invicem conficiant, *ruentibus* & concidentibus *equis & ſeſſoribus eorum unoquoq; per gladium fratris ſui* ſeu proximi, ut quondam factum legimus tempore Gideonis Jud. 7, 22.

unum per alterum.

Verſ. 23.] Interea autem dum reliqui tumultuantur, & quotquot Eccleſiæ aggregari, Chriſtoq; ſe ſubjicere nolunt, pereunt, Deus regimen Eccleſiæ confirmabit, quia *die illo, dictum Jehovæ* domini *exercituum, aſſumam te, ô Zerubbabel* adumbrate, *fili Schealthielis*, te ô Chriſte, fili Davidis & Zerubbabelis, qui te in ſuis lumbis quodammodo habuerunt Heb. 7, 9. & ex quorum proſapiâ deſcendis Matth. 1, 6. 12. 13. quiq; ex revera filius Schealthielis, is videlicet, quem pij à Deo omnibus precibus ac votis expetiverunt, te aſſumam, *ſerve mi*, dilectiſſime mihi Eſa. 42, 1. & 53, 1. Phil. 2, 7 *dictum Jehovæ* Dei patris, tuq; filius meus dilectus Matth. 3, 17. ſemper mihi eris cariſsimus, *quia ponam te ut annulum*, quem quia radiat in digito, ſemper geſtamus in oculis, memoriamq; ejus in animo, ac nunquam ejus oblíviſci poſſumus: ſic ego tui, ô ſerve mi, cum ſumma benevolentia jugiter colam memoriam: neq; hoc tantum, ſiquidem illud tibi cum omnibus pijs eſt commune, ſed & ponam te ut annulum *ſignatorium*, quem ut meritò numeramus inter res cariſsi-

Chriſtus, *ſerv9 Dei.* *eſt ut annulus,* *ſignatori9.*

riſsimas Cant. 7, 10. Jerem. 22, 24. Sir. 17, 22. & 49, 15. ſic ego te amo ut meum peculium, qui es mea cura, meum cor, *quoniam te elegi* Eſ. 43, 1. in te ſolo conquieſco Matth. 3, 17. te in Eccleſiæ regem unxi, te conſtitui, teq́ in tuis membris ac corpore myſtico protegam, *dictum Jehovæ*, domini *exercituum*, qui hanc promiſsione velut ſigillo reliqua omnia ſuperiùs promiſſa in Chriſto obſignat, ut hùc omnia referri intelligamus. Neq́ mirum hoc illi videbitur, (quod ita interpretemur) cui mos ſacrarum literarum non eſt incognitus, hoc dici (inquam) Zerubbabili typo, & referri debere ad antitypum, Chriſtum Jeſum, quandoquidem talia multa in ſacris literis reperiũtur exempla, ubi quædam promiſſa majoribus completa ſaltem ſunt in poſteris, præcipuè autem in & per Chriſtũ, in quo omnes promiſſiones ſunt certæ & Amen 2. Cor. 1, 20. Vide Gen. 12, 3. & 27, 31. & 49, 10. 2. Sam. 7, 12. &c. Eſ. 31, 8. Hoſ. 11, 1. Pſ. 72. &c.

Mos ſcripturæ, promiſſa majoribus dantur poſteris.

LOCI COMMUNES.

Ex verſu 20.]

Fuit verbum Jehovæ ſecundò vigeſimo quarto die.] Quia ſanctus hic propheta duas conciones uno die habuit, commodiſsimus hîc dicendi locus eſt contra quoſdam, etiam noſtri temporis in templis & ſcholis, præſertim regiis, docentes mercenarios (quoſdam dico, ut ſeduli, qui ſunt per Dei gratiam multi, nihil quicquam hoc ad ſe, vel ad ordinem totum pertinere intelligant) qui in miniſterio ſuo amplos honores, divitias magnas, &, quod adhuc eſt turpius, voluptates multas & diuturnas TANTUM ſpectant unicè, ideoque omnia vocationis ſuæ munia rarò aut negligenter obeunt, præcipuè quidam paſtores in pagis vel oppidis, ubi non

Quidam negligentes reprehenduntur,

eſt, qui eos obſervet aut reprehendat) vel ita admini-ſtrant,

ut ſuperare diu,& populari veſcier aurâ,
delicijsq; frui, divitiisq; queant,

immemores voti, quod Deo & toti ſuo gregi fecerunt, quum iſtud officium ſuſceperunt. Quis enim eſt adeo demens, ut ſibi perſuaderi patiatur, eos, quinam labores ipſis ſint exantlandi,fugere,cùm reditus ſuæ profeſsionis aut parochiæ ſollicitis computare articulis vel longè antè exactè ſciant? hosq; cum valdè rigidè ab omnibus exigunt, nec quicquam remittunt, ſibi ſolis hanc permittunt licentiam,ſuorum laborum penſum non abſolvere, illosq; ſibi ſubeundos eſſe quum nôrint, turpiter poſtea detrectant, & ſi non ore proferunt (quod tamen quandoq; audias) ſaltem in corde rationem hanc ineunt: amicos, quos viſitem, habeo, hortus eſt,quem colam,agrum emi, uxorem duxi, quæ ut curare rectè poſsim, iſtas omnes officij partes jam ſtatim in initio hujus mei muneris, cùm etiam mundi hujus deguſtandæ ſunt cupediæ, cùm tempus anni ipſum me invitet ut expatier, & mihi benè eſſe patiar &c. ſubire nequeo: quando jam divitias congeſſi, uxorem aliquot liberorum matrem feci, ubiq; hujus mundi deliciarum ſatias cœpit fieri, & jam veteranus ſum, tum demum cano capite, labijs demiſſis manibus tremulis,corpore exſangui,exſucco & debili,mundo ejusq; deliciis mortuus vivam Deo, illiq; me meaque conſecrabo omnia. Interea verò

Quod juniores fugiant labores.

dum melior vires ſanguis dabit, æmula nec dum
temporibus geminis canebit ſparſa ſenectus,

vacunæ litabo.in multam lucem dormiam,& ſtrenua me exercebit inertia, quibus nil aliud eſt, quod agant, vel

qui

ges metuunt, auditores ſuos in pietate publicè & privatim ſedulò erudiant, ego dulcedine rerum mundanarum captus per alios potius, ſaltem per æditùum, conciones habendas curabo, præcipuè quando duæ de die, aut plures diebus continuis feſtis erunt inſtituendæ. Egregij a. Dei ſervi & hujus noſtri Prophetæ boni æmuli! qui quidem ut ipſi lucrentur aliquid, omnes ingenij nervos intendunt, ut verò Chriſto ſuo lucrifaciant animas morte & ſanguine ejus redemptas, non admodum laborant imò rarò, aut nunquam cogitant. Audi verò ô bone, quiſquis es. eſtne diſcipulus ſupra magiſtrum ſuum Matth. 10, 24. miniſter ſuper Dominum? Joh. 13, 16. & 15, 20. Chriſtus ipſe pro concione docet populum per tres dies Marc. 8, 2. 3. Imò paſſurus quotidie docet in templo Luc. 19, 47. ut etjam aliàs Marc. 14, 49. Paulus producit ſermonem in mediam noctem Act. 20, 7. docet publicè & privatim ibid. 20. Eſdras per dies ſeptem quotidiè concionem habet Nehem. 8, 5. 14. 19. & quidem ita, *ut legeret legem Dei explanatè, & exponendo ſenſum daret intelligentiam per ſcripturam ipſam* ibid. v. 9. & nunc quidam per unum diem duas Conciones habere, aut per tres dies feſtos labores continuare nolunt, verentes, ne ſtatim exhalent, quam ita impiè trahunt, animam, quaſi Deus, qui vitam dedit, ſibi ſervientes ſedulò, ſi vellet, in vitâ ſervare non poſſet. ſed abrumpo hoc filum, quo, qui facit officium, nil conſtringitur. Breviter. quia ſunt ſpeculatores Ezech. 3, 2. ſemper ſint in ſua ſtatione Hab. 2, 1. & vigilent Apoc. 3, 2. Heb. 13, 17. in omnibus 2. Tim 4, 5. tanquam excubitores, Act. 20, 28. inſtent tempeſtivè & intempeſtivè 2. Timoth. 4, 2. quia ſunt paſtores, gregem paſcant: quia ſunt doctores, ipſi doceant; quia ſunt ſpirituales agricolæ; hor-

Non imitantur Haggæum

nec Chriſtum,

Paulum,

Eſdram,

Ut decet ratione officij.

tum & paradiſum Dei colant: quia ſunt milites Jeſu Chriſti, ſint tolerantes afflictionum & laborum, nec implicentur hujus vitæ negocijs, ut ei placeant, à quo delecti ſunt milites 2 Tim. 2, 3. 4. Hæc autem omnia, ut ſæpiùs dictum eſt, contra eos, qui peccant ex malitiâ, & ſupinâ negligentiâ, dicta ſunt: nam qui ſunt nævi infirmitatis, condonantur à Chriſtianis, ne incuſatur, quum quandoq; bonus dormitat Homerus.

Scimus, & hanc veniam petimusq; damusq; viciſsim. Et quæ de malis non malo animo allata, quis in malam partem accipiet, niſi malus? Verum n. illud vulgatum:

Conſcius ipſe ſibi, de ſe putat omnia dici.

Ex verſu 21.]

Magiſtratus cultum Dei promoveat.

I. *Alloquere Zerubbabelem*] Ducis ſeu magiſtratus cujuſvis præcipua cura in cultu Dei propagando ſita eſſe debet Deut. 17, 18. Joſ. 118. Eſa. 49, 23. Pſ. 2, 10. 11. & 24, 7. & 72, 10. 11. & 122, 3. 4. exemplo piorum regum Judæ & Iſraelis ac Imperatorum nonnullorum Romanorum.

Cœlum concuſſum

II. *Ego commoturus ſum cœlos*] Deus incarnatus in cruce moriens (cujus hic Zerubbabel erat typus) varijs ſignis ac miraculis cœlum concuſsit. Matth. 27, 45. 51. Suprâ v. 6. & 7.

Ex verſu 22.]

Magiſtratus Deum metuat:

Sub verſurus ſum ſolium regnorum] Deus mutat regna; ergo potentes eum metuant, & eſſe ab hoc ſuam poteſtatem recognoſcant Dan. 2, 21. Pſ. 82. Joh. 19, 11. Rom. 13, 1. 2. ne, ſi fuerint in hunc dominum ſuum ingrati vaſalli, detrahantur potentes de throno Pſ. 2, 10. 11. 12. Luc. 1, 51. 52. cujus conſilia de ipſis evertendis nulla poteſt impedire humana ratio aut gentium natio Prov. 21, 30. Eſa. 8. 9, 10. ut tyranni à Deo ſæpe mirabiliter ſublati ſuo tragico

exitu

exitu demonſtrant, qui vel coercentur, vel delentur, ut Eccleſiæ pax reſtituatur, quemadmodum hoc loco ſatis benè oſtendit Gualtherus, quando hiſtoriam Eccleſiæ, & illorum temporum, de quibus hic propheta loquitur, contexit.

Ex verſu 23.]

I. *Die illo aſſumam te*] Deus promiſsionum ſuarum Eccleſiæ factarum, nunquam obliviſcitur, & ne tum quidē, cùm omnia videntur maximè deplorata. Tum n. quando videtur ſuos dereliquiſſe Eſa. 49, 14. aſſumit eos, & ad ſe congregat magnis miſerationibus Eſa. 54, 7. 8. & ut mater filium conſolatur, ſic ſuos ſolatio perfundit Eſa. 66, 13.

Deus eſt memor ſuarum promiſsionum.

II. *Serve mi*] Etiam illi, qui ſunt in magiſtratu conſtituti, ſervi Dei ſunt. Rom. 13, 4. ut Nebucadnetzar Jer. 25, 9. & 27. 6. Moſes Num. 12, 7. David 2. Sam. 7, 5. proinde videant, ne ſuâ ſibi conceſsâ abutantur potentiâ, quia graviter aliquandò in eos inquiretur Sap. 6, 6. ſemper ſit illis hoc in animo, auresq; illo perſonent, quod extat, 2. Chron. 19, 6. 7. Videte quid faciatis, non enim pro homine judicatis, ſed pro Jehova, qui vobiſcum eſt in rebus judiciariis. quare inſit pavor Jehovæ vobis.

In magiſtratu conſtituti ſervi Dei.

III. *Ponam te ut annulum ſignatorium*] Annulus ſignatorius datus à rege autoritatis ſummæ ſignum eſt certiſsimum Geneſ. 41, 42. Eſther 3, 10. & cùm hic princeps eo inſignitur titulo, poteſtatem ei datam eſſe agnoſcimus. Porrò per magiſtratum pium religio Chriſtiana potiſsimum propagatur, per quam illa Dei imago olim in creatione impreſſa Geneſ. 1, 26. 27. Sapient. 2, 23. Sir. 17, 4. 5. 6. Sed poſt peccatum, quod ad præcipua dona, amiſſa, & in reliquijs valde obſcurata,

Annulus notat poteſtatem.

per eum imago Dei imprimatur.

rata, ac per peccati rubiginem adeſa, iterum reſtauratur, renovatur 2. Cor. 4, 16. ac velut per ſignatorium annulum hominum mentibus imprimitur 2. Corinth. 3, 18. Eph. 4, 17. 18. 23. 24. Col. 3, 9. 12. ut per hunc Dei annulum ſignatorium, quem Deus geſtat in ſua manu Prov. 21, 1. Cant. 8, 6. Deut. 33, 3. nempe filium cariſsimum, ejuſq; miniſtros veros. Contra autem ſunt annulus ſignatorius Diaboli, quotquot idololatrias inducunt vel tuentur, & in recte ſentientes ſæviunt, quia illis propagatis erroribus, quicquid reliquiarum imaginis Dei reſtat, in hominibus, planè exſtinguitur, omnisq; generis mala inducuntur, cum Deus hæc ſigilla referat. Apoc. 6, 1. &c. Nos verò, qui in Chriſto ſperamus, audito ſermone illo veritatis illius, i. e. Evangelico ſalutis noſtræ à Luthero electo Dei organo purè prædicato, per quod etiam, poſteaquam cum filio prodigo converſi ſumus & credidimus, ornati ſumus annulo Luc. 15, 22. hoc eſt, obſignati ſumus ſpiritu illo promiſsionis Eph. 1, 13. videamus, ne triſtemus illum Spiritum ſanctum, per quem obſignati ſumus Eph. 4, 30. cujus rei memoriam nobis renovare debet, quoties vel ipſi geſtamus, vel alios annulum aureum & præcipuè ſignatorium habere videmus. ſed plerumq; tantùm hic geſtatur cum veſte ſplendidâ, & Spiritus S. non habetur, excuſſus per flagitia Jacob. 2, 2. Itaque oremus, ut Deus nos confirmet, & porrò eodem ſpiritu obſignet 2. Cor. 1, 21. 22. ut etiam in nobis ſolidum ſtet fundamentum Dei, habens hoc ſigillum: Novit Dominus, qui ſunt ſui, &, Abſcedat ab injuſtitia, quiſquis nominat nomen Chriſti 2. Timoth. 2, 19. & ut nos habentes hoc ſigillum Dei per pium magiſtratum, & ab eo con-

Annulus ſignatorius diaboli.

Admonitio.

Votum.

ſtitu-

ſtitutos verbi miniſtros impreſſum Apoc. 7, 2. 3. ſerve-
mur cum illis frontem inſignitam habentibus, qui ſu-
ſpirant & exclamant propter abominationes iſtas, quæ
fiunt in mundo hoc perverſo Ezech. 9, 4. Sic dicemus
olim in cœlis triumphantes: Benedictus ſis Deus & pa- Δοξολογία.
ter Domini noſtri Jeſu Chriſti, qui benedixiſti nobis o-
mni benedictione ſpirituali in cœlis per Chriſtum Eph.
1, 3. tibi ſit gloria & nunc & ad tempus ſempiter-
num. Amen. 2. Pet. 3, 18.

ΠΑΝΤΟΤΕ ΔΟΞΑ ΘΕΩ.

Nahum 2, v. 1.

חָגִּי יְהוּדָה חַגַּיִךְ
שַׁלְּמִי נְדָרָיִךְ׃

I. INDEX

Autorum. quorum ſententia vel approbatur vel refutatur.

Auguſtinus	5.	*Hieronymus*	37. 69
Bellarminus	60. 68.	*Horatius*	2. 16. 25
Buxtorfius	19 47. 59.	*Joſephus*	8
Calvinus	8.	*Junius*	14. 49
Calviſius	9	*Juſtinus*	8
Carion	8.	*Juvenalis*	27
Chemnitius	55.	*Lombardus*	55
Cinglius	33.	*Lutherus*	4. 8 20. 27. 47
Druſius	19	*Meiſnerus*	33
Euſebius	8.	*Meuſebius*	9
Goclenius	33.	*Ribera*	19. 51
Gualtherus	8. 19. 33.	*Theophylactus*	7
Helvicus	58.	*Virgilius*	10. 25. 72
Herodotus	8.	*Wigandus*	8. 19

II. INDEX

Vocum Hebræarum, quæ hîc declarantur.

זְרֻבָּבֶל	12. 69.	חֶמְדָּה	48.	נָבִיא	2.
חַגַּי	1.	יְהוֹשֻׁעַ	12.	נִבָּא	2.
חָגַג	2.	מִפְּנֵי	22.	סְפוּנִים	16.

III. IN-

III. INDEX Rerum & Verborum Memorabilium.

Abſtractum pro concreto 48
Ædificiorum luxus 25
Afflicti quidam ſunt diu 56
Afflicti nos excutiamus & componamus 26
Analyſis cap. I. 6. 7
cap. II. 38. 39. 40
Annulus notat poteſtatem 75
Annulus ſignatorius Diaboli 76
Argumentum cap. I. 5
cap. II. 37. 38
Benedictio Dei 27
Candor decet Theologos 66
Canes muti 23
Canonicus eſt hic liber 2
Capitis apertio ſine devotione inutilis 66
In Captivitatê converſi 10
Carnem ſanctam geſtans non ſanctificat, quæ tangit 61
Chriſtus annulus Dei ſignatorius 70
deſiderium gentium 57
in fœdere cum Abrahamo initio comprehenſus 55
mediator 54
ſedat bella 69
ſervus Dei 70
venit in carnem 57
verbum patris 44. 54
Cœlum contuſſum 74
Commotio cœli & terræ 46
Converſis Deus eſt gratioſus 36
Concordia ſtatus Eccleſiaſtici & Politici 12
Copia divinum præmium 31
Corpus pij templum Dei 23
Crux ſine memoria crucifixi 66
Darius quis apud Haggæum intelligatur 8
Deſiderium 48
Deſiderium gentium Meſſias 47. 57
Dei præſentia animet 35. 43
Deus αὐτάρκης 50
adeſt ſuis 54
benedicit piis 64
efflat improborum bona 20
conſiliarius optimus 12
conſervat Eccleſiam 57
novit cogitationes 22
recedit a malis 12
ſuſtentat homines 27
veſtit 28
Diabolus variis modis pietatem impedit 53
Dicere i. e. cogitare 15
Dictum Jehovæ *cur toties repetatur apud Haggæum & Zachariam* 34

Dies

Dies Dominicus 7
Diligentes juvat Deus 63
Diteſcere cupientes 28. 30
Diviſio hujus libri 5
Divitiæ ſunt Dei, & à Deo dantur 58
Diuturnum Deo non eſt diurnum 56
Domus Dei materia unde? 29
Domus prior magnificentior 41
Poſterior glorioſior 50
Eadem de iisdem docenda 28. 65.
Ebrietas i. e. copia 17
Elementa ſermonum Dei oportet diſcere 37
Ellipſis duorum ſubſtantivorum 59
Exempla diu afflictorum 56
Fames eſt publica pœna 67
Fertilitas agri eſt à Deo 68
Gentium vocatio 47
Gloria Dei quærenda 31
vera in cœlis 53
Gloria vera 58
Haggæus quis 1. 2
quando vixerit 3
ſolatur 33
Hebr. 12, 26. conciliatur cum Haggæo 48. 49
non agitur de ultimo Chriſti adventu 49
Herodes non exſtruxit templum ſecundum 50. 51
Jehovæ vox hypoſtaticè, pro patre uſurpata 43
Immundus polluit quæ tangit 66.
Immundis omnia immunda 67
Inobedientes Deus punit 67
Judæorum negligentia reprehenditur 4
argumentum refellitur 14
Lex ſemper eſt acuenda 32.
nota eſſe debet Theologis 65.
Libanus mons 18.
Liberatoribus populi Deus loquitur 41.
Loca conventuum publicorum ſacrorum 29.
Loculus pertuſus 18
Lutherani veri 13
Magiſtratus cultum Dei promoveat 74
Deum metuat 75
In Magiſtratu conſtituti ſunt ſervi Dei 75
Magnates quomodo ſibi æternam cum benedictione comparent memoriam 10
arguendi ſunt, quum peccant 13. 32. 33.
Majoribus promiſſa, data poſteris 71
Maledictio unde? 27. 31
Malis ne delaſſemur 53
Malis afflicti multi non agunt pœnitentiam 64
Manus i. e. locutio movens 9
Meſſias exhibetur 45
implet domum ſecundam gloria 47

Meſſia Judæorum 8.
Miniſtri verbi Dei os & manus 11. 33.
ipſorum verbum eſt Dei verbum 33.
ſuus legati Dei 35.
mali non imitantur Chriſtum aut alios bonos doctores 73.
Modicum 45.
Muti canes 23. 24.
Negligentes puniuntur 63.
Negligentes quidam in templis & ſcholis excitantur 71. 72.
Occaſio exhortationis Haggai 42.
duorum typorum hîc explicatorum 59.
Officium miniſtrorum verbi 73. 74.
Opera Deo placentia 36.
Ordines omnes in Eccleſia faciant officium 37.
alloquitur Haggæus 41.
Pars optima eligenda 24.
Pax vera 59.
Pax non fuit in templo Herodis 51.
Penuria 21.
Pietas utilis 68.
Pœnis non corrigi homines Deus conqueritur 68.
Ponere cor 16.
Populus terræ 43.
Prolegomena 1.
Prophetæ deducunt auditores ad Chriſtum 52.
Rationes, cur templum ſit ædificandum 43. 44. 45.
Regis Perſarum cur fiat mentio 8.
Regna evertuntur 69.
Reliquiæ populi 21.
Ritus externi ſine fide nil proſunt 65.
Sacrificia ſine fide nō placent Deo 62.
Sancta placent Deo 67.
Scipio panis 17.
Scriptura attendenda 52.
Spiritus S. præſentia 44.
datur credentibus 55.
ſtat 56.
Summa libri hujus 2.
Templum 40. annis ædificatum 4.
frequentandum 30.
quomodo ſpiritualiter vaſtum 30.
Temporum annotatio 7. 40. 41.
In Tempus malè culpa rejicitur 15
Terræ filij 22.
Trinitatis myſterium 45.
Verbo prædicato Deus benedicit 36.
Veteres Chriſtum expetebant 28.
Viri Dei 11.
Unus i. e. primus 7.
Unus ſenſus unius loci 51.
Uſus hujus libri 5.

FINIS.

MEnda pleraq́, Lector amice, ſperamus eſſe leviora, quàm ut neceſſe ſit de iis te monere: duo tamen in unà paginà 24. lin. 6. & 16 memineris corrigere; ibi *nummum*, hîc *Dæmonis* ſubſtituens. Ita vale, ave & fave.

Zacharia 14. v. 19.

זֹאת תִּהְיֶה חַטַּאת מִצְרָיִם וְחַטַּאת כָּל־הַגּוֹיִם
אֲשֶׁר לֹא יַעֲלוּ לָחֹג אֶת־חַג הַסֻּכּוֹת׃

Επιμέτρου loco ſubjicio hos verſus.

ERgône FESTIVUM *tam triſti ætate prophetam?*
Qui mundana ſapit, talia nemo capit.
Sed tu, cui mentem colluſtrat gratia Jovæ,
Felix, hæc mecum ſi mediteris, eris.
Judæos velut antè malos maledictio preßit,
Et perfuderunt ut bona dona bonos:
Sic tibi Jova pio pleno daret optima cornu,
Jure ſuo immittit ceu mala multa malo.
Hiſce emendarunt moniti meliora, Iehovæ
Templum exſtruxerunt mente manuq́ pià:
Tu quoq́, cum duris ubi conflictabere, vitam
Corrige; cor templum ſit maneatq́ Dei.
Sic res adverſæ non tollunt gaudia ſacra,
Nec nimis ille pavet, cui Deus ipſe favet:

HAG-

HAGGÆO monitore colit ſolennia feſti
Jugiter in Domino, qui manet in Domino.
Sanctus at impuro durare in pectore neſcit,
Corda habitare cupit purificata fide.
Illa typo duplici vates monſtrare laborat:
Hic ſal, quo meritò hæc putida ſecla frices.
Prodeat HAGGÆUS, complectitur omnia paucis:
Feſta amiſſa docet quo reparanda modo,
Sedulus oſtendit; quo ſint ornanda decore,
Intermiſſa monet quo celebranda animo.
Ergo feſtivum tam triſti ætate Prophetam
Qui didiciſſe ſtudet, ſat benè ſacra ſtudet.

יְהוָה יִרְאֶה׃